

Pártok, államszervezet, intézmények és a gazdaság a 2000-es évek elején

Szabó Andrea

Tartalomjegyzék

TARTALOMJEGYZÉK	1
TÁBLÁZATOK ÉS ÁBRÁK JEGYZÉKE.....	2
A MAGYARORSZÁGI POLITIKAI, GAZDASÁGI RENDSZER ÁLLAPOTA.....	3
1. A POLITIKAI ALRENDSZER ELEMEI.....	3
<i>A magyar pártrendszer nyitottsága és zártsága</i>	<i>12</i>
<i>A kormányzati hatalom jellege</i>	<i>15</i>
<i>Érdekegyeztetés folyamata</i>	<i>19</i>
2. A GAZDASÁGI HELYZET ALAKULÁSA ÉS A TÁRSADALMI KÖVETKEZMÉNYEK	23
3. TÖRÉSVONALAK A MAGYAR TÁRSADALOMBAN.....	30

Táblázatok és ábrák jegyzéke

1. ÁBRA A POLITIKAI RENDSZER FOLYAMATÁBRÁJA.....	4
2. ÁBRA MINDENT EGYBEVETVE ÖN ELÉGEDETT VAGY NEM ELÉGEDETT A DEMOKRÁCIA FEJLŐDÉSÉVEL MAGYARORSZÁGON? AZ ÖSSZES VÁLASZADÓ ARÁNYÁBAN (%).....	6
3. ÁBRA POLITIKAI INTÉZMÉNYEKBE VETETT BIZALOM ALAKULÁSA, 1993 – 2003 0-100-IG TERJEDŐ SKÁLA ÁTLAGÉRTÉKEI.....	9
4. ÁBRA ÁLLAMI INTÉZMÉNYEKBE VETETT BIZALOM ALAKULÁSA, 1993 – 2003 0-100-IG TERJEDŐ SKÁLA ÁTLAGÉRTÉKEI	10
5. ÁBRA TÁRSADALMI INTÉZMÉNYEKBE VETETT BIZALOM ALAKULÁSA, 1993 – 2003 0-100-IG TERJEDŐ SKÁLA ÁTLAGÉRTÉKEI.....	11
6. ÁBRA A PÁRTRENDSZER ÁTALAKULÁSA 1990– 1992/93	13
7. ÁBRA A PÁRTRENDSZER ÁTALAKULÁSA 1992/93 – 1994	14
8. ÁBRA A PÁRTRENDSZER A MEDGYESSY-KORMÁNY IDŐSZAKÁBAN	14
9. ÁBRA A GDP ALAKULÁSA, 1990-2003	26
10. ÁBRA FOGYASZTÓIÁR-INDEX, VALAMINT A REÁLKERESETEK ÉS REÁLJÖVEDELEM ALAKULÁSA, 1989-2003, ELŐZŐ ÉV=100,0.....	27
11. ÁBRA A MUNKANÉLKÜLISÉGI RÁTA ALAKULÁSA, 1988-2003	28
1. TÁBLÁZAT A NÉGY KORMÁNY JELLEMZŐI.....	17
2. TÁBLÁZAT A POLITIKAI MOBILIZÁCIÓ ÁLTALÁNOS STRUKTURÁLIS SZABÁLYOZÁSA	23
3. TÁBLÁZAT A KÜLÖNBÖZŐ FELEKEZETHEZ TARTOZÓK PREFERENCIÁI (KÉRDÉSRE VÁLASZT ADÓK, %).....	33
4. TÁBLÁZAT MENNYIRE TARTJA MEGOSZTOTTNAK A MAGYAR TÁRSADALMAT, MEKKORÁK AZ ELLENTÉTEK	36

A magyarországi politikai, gazdasági rendszer állapota

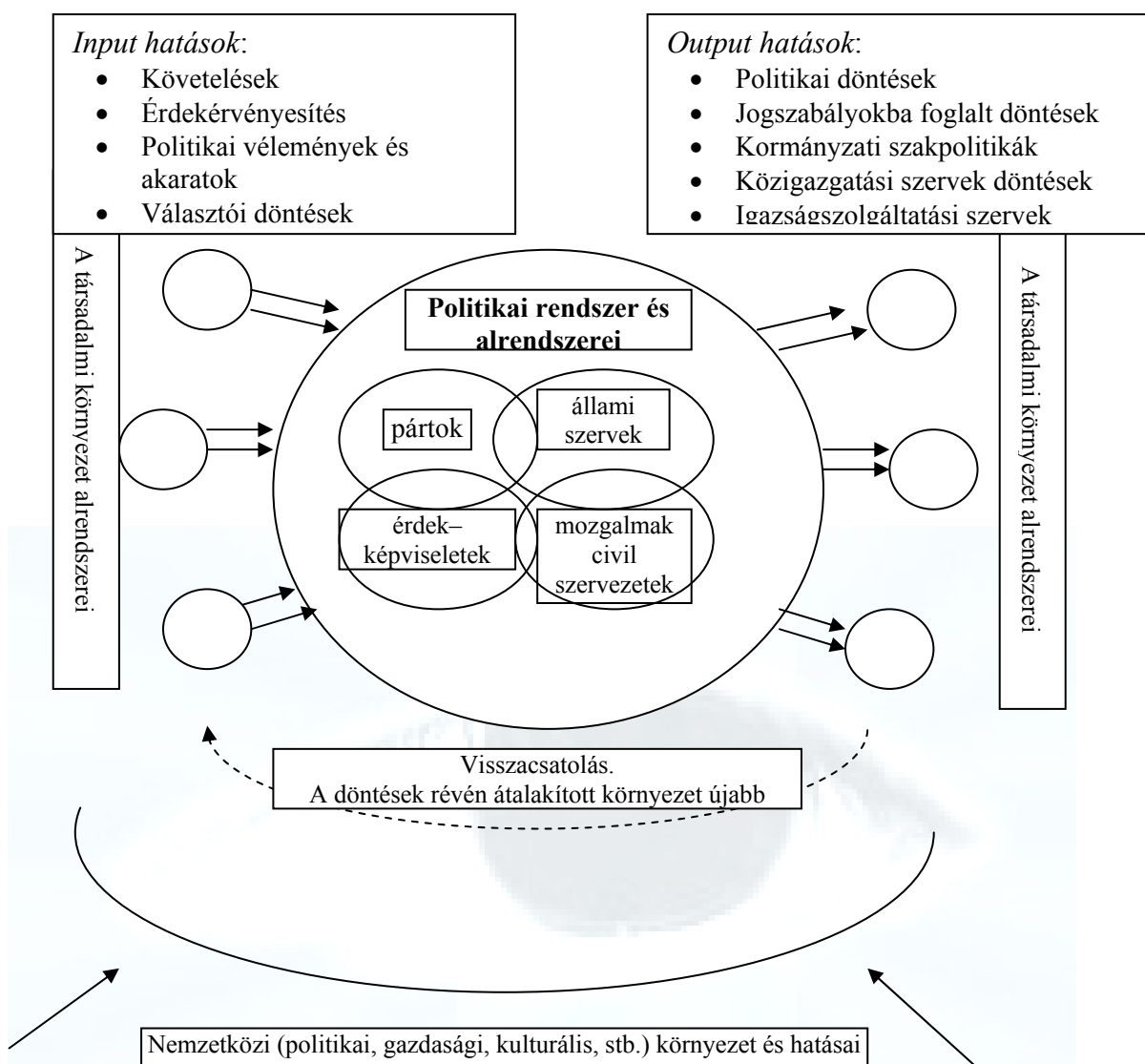
1. A politikai alrendszer elemei

A rendszerváltoztatás nyomán kialakult a nyugati centrum országokra jellemző politikai intézményrendszer és történelmi léptékkal mérve relatíve gyorsan végbement a gazdaság átalakítása is. A politikai rendszer minden meghatározó eleme átesett az alapvető, „forradalmi jelentőségű” változáson. 1993-ban Körösenyi András leszögezi: „Magyarország parlamentáris köztársaság, ahol az alkotmány rögzíti a hatalmi ágak elválasztásának elvét. A törvényhozás hatalmát az írott alkotmány és az Alkotmánybíróság korlátozza.”¹ A periodikusan visszatérő országgyűlési és önkormányzati választások képezik a politikai rendszer egy-egy eleme innovációjának mozgatórugóját. 1990 óta többpártrendszer működik, amely az elmúlt másfél évtizedben egyre erősebbé váló miniszterelnök-centrikus kormányzáshoz kapcsolódik.

A magyar politikai rendszer a nemzetközi és a hazai gazdasági és kulturális alrendszerrel kölcsönhatásban működik. Az ország nemzetközi egyezményekben vállalta az európai uniós és NATO-tagságot, így a nemzetközi politikai viszonyok nemcsak környezetet jelentenek, hanem részben aktív alakítói is a hazai politikai, gazdasági fejleményeknek. Kialakult a politikai nyilvánosság, a döntéseket inputok is indukálják, és a politikai rendszer elemei outputokban hatnak a társadalomra és más alrendszerekre.

¹ Körösenyi András: „Kié a hatalom? A hatalom pluralitása Magyarországon, 1990-1992” *Politikatudományi Szemle* II. évf. 1993. 4. sz. 7. o.

1. ábra A politikai rendszer folyamatábrája

Forrás: Bihari Mihály: *Magyar politika 1944-2004. Politikai és hatalmi viszonyok* Budapest, Osiris Kiadó, 2005. 440. o. 4. ábra.

A rendszerváltoztatás időszakában az állampolgárok rendkívül bizakodóak voltak a demokrácia működésével kapcsolatban, ugyanis az új politikai berendezkedéstől várták anyagi, szociális státusuk érdemi javulását. Az új, kapitalista rendszer az államszocializmus gazdasági teljesítőképességének alkalmatlansága alapozta meg. Ennek alapja az lehetett, hogy a rendszerváltoztatást megelőző hallgatólagos, látens „társadalmi szerződés” ami a hatalom és a társadalom között kötött, és amely a Kádár-rendszer társadalmi legitimitációját jelentette, a nyolcvanas évek közepétől fokozatosan felbomlott. Az államszocialista szisztéma egyre kevésbé volt képes biztosítani a „szerződés” legfontosabb pontját, a jólétet és a szociális biztonságot.

A rendszerváltoztatás folyamatában létrejött illúziókban a demokrácia és a jólét ígérete összefonódhatott, és szinte az egész társadalmat meglepte, hogy a szabadságnak nem egyenes következménye az anyagi biztonság. Mindezek ellenére napjainkban is kitapintható a demokrácia és a jólét párhuzamos elvárása, ebből adódik, hogy az anyagi biztonság hiánya a demokráciával szembeni elégedetlenségként is megjelenik.

A vizsgált közel másfél évtized során négy évben, 1992-1993-ban, valamint 1995-1996-ban volt a legnagyobb – 70 százalék feletti – a demokrácia fejlődésével való elégedetlenek aránya. A kielégítetlen társadalmi igények és ígéretek tömeges méretben nem vezettek az új berendezkedés elvetéséhez: „... a rendszerváltással kapcsolatos remények be nem teljesülése ugyan nem semmisítette meg a demokrácia és a kapitalizmus *absztrakt* támogatását, ám csökkentette azt.”² Az új rendszer legitimitációja formális értelemben nem kérdőjeleződött meg, hiszen „... a politikai hatalom a civil társadalom felől épül ki, a politikai osztályt szabad választásokon keresztül legitimálják, a kormányzat működését az alkotmányos jogállamiság kereteibe illesztik és a demokratikus nyilvánosság intézményein keresztül folyamatosan ellenőrzik.”³ A hétköznapi élet színterén azonban a delegitimáció jegyei mutatkoztak és mutatkoznak napjainkban is. Bayer József szerint a kialakult demokratikus rend legitimitációs problémáihoz hozzájárult az Antall-kormány gyenge teljesítménye a gazdasági és részben a politikai válság rendezésében, ennek folyományaként a szociális válság további mélyülése, a társadalmi egyenlőtlenségek növekedése és a rendszerváltoztatás időszakában kialakult jóléti illúziók – „fejlett piacgazdaságon alapuló, teljesítőképes modern jóléti társadalom kiépülése” – gyors erodálódása, sőt megsemmisülése. Ráadásul a rendszerváltoztatás csekély tömegmozgalmi támogatás mellett zajlott, és az új politikai rendszer **megegyezé**ses pártmodellben épült fel. A magyar társadalom egyre inkább kritikusan, rosszallóan szemlélte az új politikai osztály egyre élesedő, kompromisszumokra legkevésbé sem hajló belső hatalmi konfliktusát.

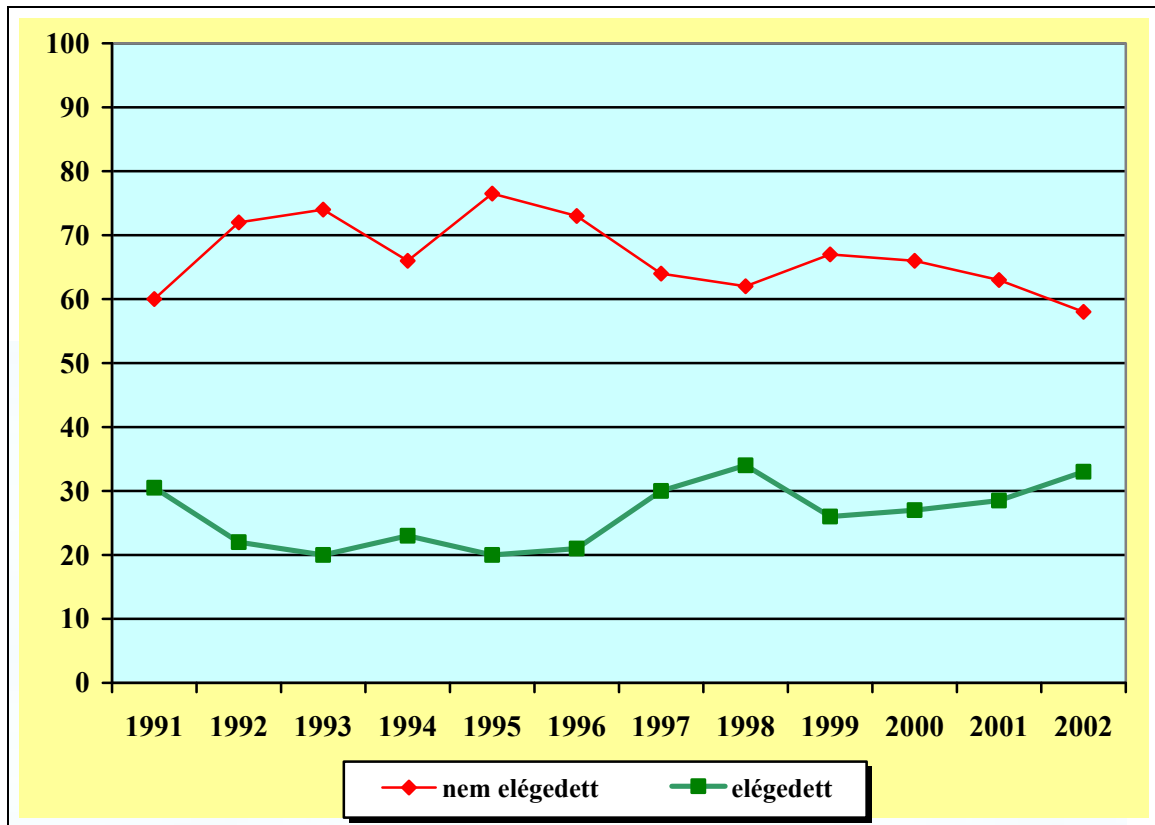
Az adatok szintjén vizsgálva a fenti okfejtést, látható, hogy a **demokrácia**

² Körösenyi András, Tóth Csaba, Török Gábor: *A magyar politikai rendszer* Budapest, Osiris Kiadó, 2005. 35. o.

³ Bayer József: *A politikai legitimitás* Budapest, Napvilág Kiadó – Scientia Humana, 1997. 270. o.

működésével való ellenérzés maximuma egyrészt az alapvető gazdasági átalakításokhoz, valamint a Bokros-csomag bevezetésének időszakához kapcsolódik.

2. ábra Mindent egybevetve Ön elégedett vagy nem elégedett a demokrácia fejlődésével Magyarországon? Az összes válaszadó arányában (%)

Forrás: Lengyel Emőke, Vinczellér Erika: „A magyar lakosság véleménye a gazdaságról, politikáról és az európai együttműködésről 2002-ben” Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2002-ről* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány, 2003. 798. o.

Pozitív tendenciaként bontakozik ki 1996-tól az elégedetlenek arányának fokozatos csökkenése, amely különösen a választások éveiben mutatkozik meg. 1998-ban és 2002-ben a demokrácia fejlődésével elégedetlenek aránya 60 százalékra süllyed. A választásokhoz kapcsolódóan fenn állt a változtatás lehetősége, és az állampolgároknak lehetőségük volt az alternatívák közötti döntés mérlegelésére. A választások és a részvétel lehetősége pozitív várakozásokat, jóléti elvárásokat indukált. Az 1996-tól tartó folyamat nem alaptalan, kapcsolódik gazdasági tényekhez, eredményekhez, még hozzá az életszínvonal változó mértékű, de alapvetően javuló tendenciájához. A TNS ugyan nem közli a 2003-ra vonatkozó adatokat, de a többi intézet mérései, és az 1991-től tartó több mint 10 esztendőn keresztül érvényesülő

tendenciát figyelembe véve – feltételezésem szerint – 2003-ban az elégedettek arányának stagnálása következett be, különösen az év második felétől, az első forintválság kirobbanásától kezdődően. Ezt a vélekedést egyébként alátámasztja a Szonda-Ipsos elemzésre kerülő táblázatsora is.

A hatalommegosztásból adódóan rendkívül kifejező mutató az Országgyűlés, a kormányzat, a köztársasági elnök, az önkormányzatok, az Alkotmánybíróság és a média iránt megnyilvánuló állampolgári bizalom. Természetesen nem lebecsülendő nem lebecsülendő természetesen a többi politikai aktor elfogadottságának mértéke sem a demokrácia működése szempontjából. A Szonda-Ipsos empirikus kutatásai alapján az 1993 és 2003 közötti időszakban a politikai intézményekbe vetett bizalom trendje csökkenő és stagnáló irányt mutat, az intézményi átlag a 0-tól 100-ig terjedő skálán összességében valamivel 50 pont alatt található.⁴ A TNS méréseihez hasonlóan kitűnik, hogy a választások évében vagy az azt követő évben optimistábban tekint a társadalom a politikai aktorok teljesítményére. Különösen vonatkozik ez 2002-re, amikor az MSZP – többek között – a jóléti rendszerváltás jelszavával nyerte meg a választásokat, és a 100 napos program keretében jórészt eleget tett ígéreteinek. Az 1994-re vonatkozó számokon ez a tendencia nem látszódik, mert a Boros-kormány rohamosan csökkenő bizalmi indexe az év folyamán hivatalban lépő Horn-kormány mutatóját „rontja”. Ez azzal is igazolható, hogy a pártok elfogadottsága, különösen a kormányzó MSZP-é kiugróan magas volt.

Nem meglepő, hogy a pártoktól relatíve távolabb eső állami intézményekbe vetett bizalom mértéke magasabb. A politikai rendszer ezen elemei is követik azonban a pártpolitikai által dominált aktorok elfogadottságának trendjét. Az összes intézményt tekintve kimagasló a köztársasági elnök és az Alkotmánybíróság bizalmi indexe ebben a periódusban. Érdekes, hogy a társadalmi-gazdasági szereplők elfogadottsága összességében nem magasabb, mint a politikai intézményeké. A társadalmi intézmények közül a szakszervezetek és a munkaadói szervezetek mély és szinte megváltoztathatatlanak tűnő válságban vannak, ugyanis jelentős a bizalmi hiányuk. A

⁴ Az éves skálaérték az egyes aktorok esetében a 12 havi adatfelvétel számtani átlagából ered. Az „intézményi átlag” számítása pedig az összes (politikai, állami, társadalmi) intézmény átlagértékei alapján történt.

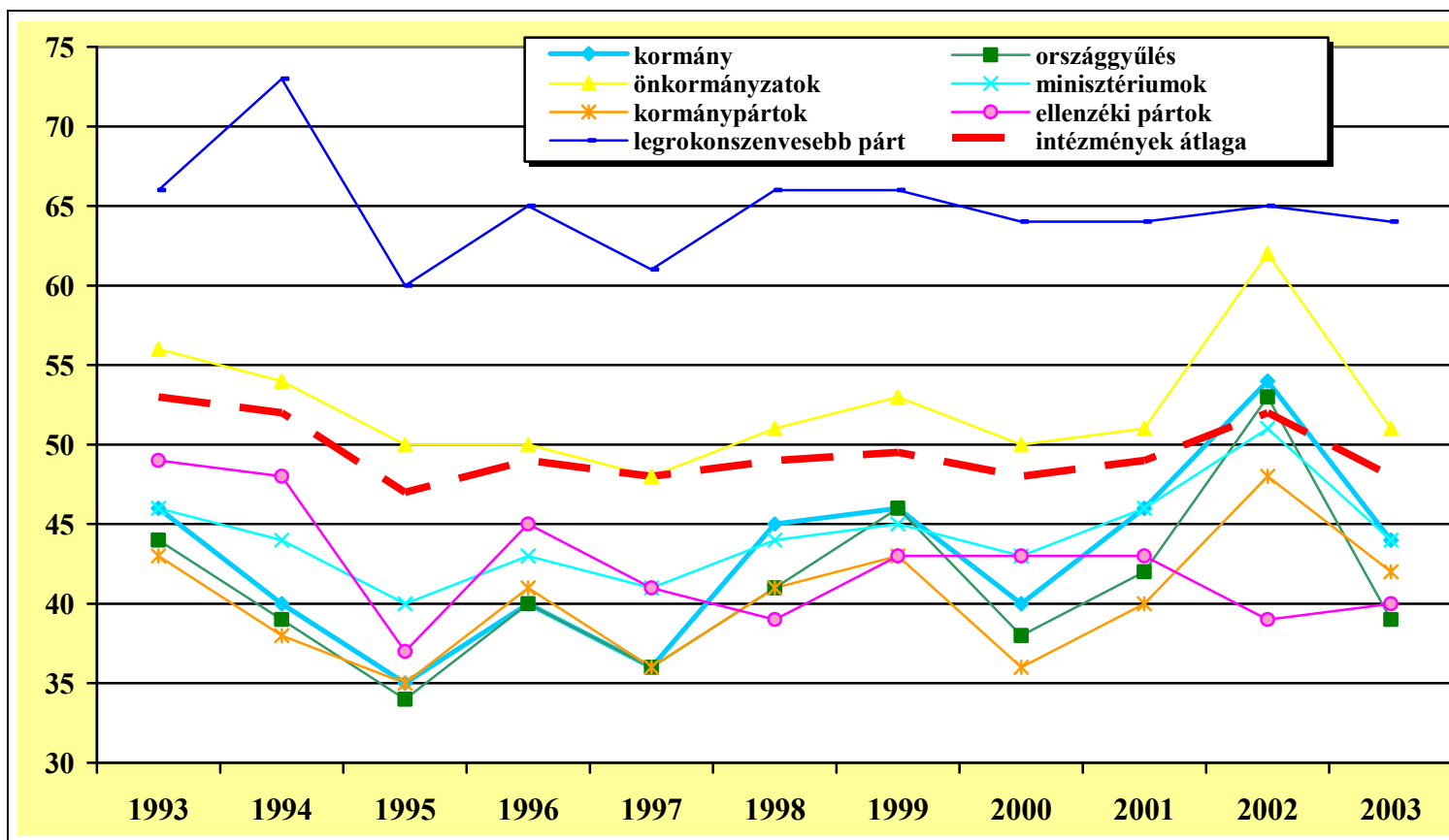
társadalom a munka világának konfliktusainak kezelésére sem a szakszervezeteket, sem a munkaadói szervezeteket nem tartják alkalmasnak. A szakszervezetek tehetetlennek bizonyultak a rendszerváltoztatást követő munkavállalókat érintő megrázkódtatások enyhítésében, a munkaadói szervezetekkel, vagyis általában a munkaadókkal szemben pedig ab ovo ellenérzés mutatkozik.⁵ A média is elveszítette a rendszerváltoztatáskor kialakult nimbuszát, az emberek vélekedése arra utal, hogy csak korlátozottan tölti be kritikai funkcióját, önálló hatalmi ág szerepét.

A rendszerváltoztatást követően szinte valamennyi intézmény, szervezet iránt felé túlzónak, magasnak bizonyult elvárások fogalmazódtak meg. 1993 után a lakosság egyre inkább figyelembe veszi az elért teljesítményt, és igényeit már ennek függvényében alakítja ki. Az értekezésben elemezni kívánt 1993-as és 2003-as évhez egyaránt bizalomvesztés kapcsolódik. 1993 a bizalomvesztés kezdete, míg 2003-t – főleg az év második felében – a rapid kiábrándulás jellemzi.

⁵ A szakszervezetek tehetetlensége mögött azonban a munkavállalók kiszolgáltatottsága, atomizáltsága, egyéni stratégia keresése is meghúzódik.

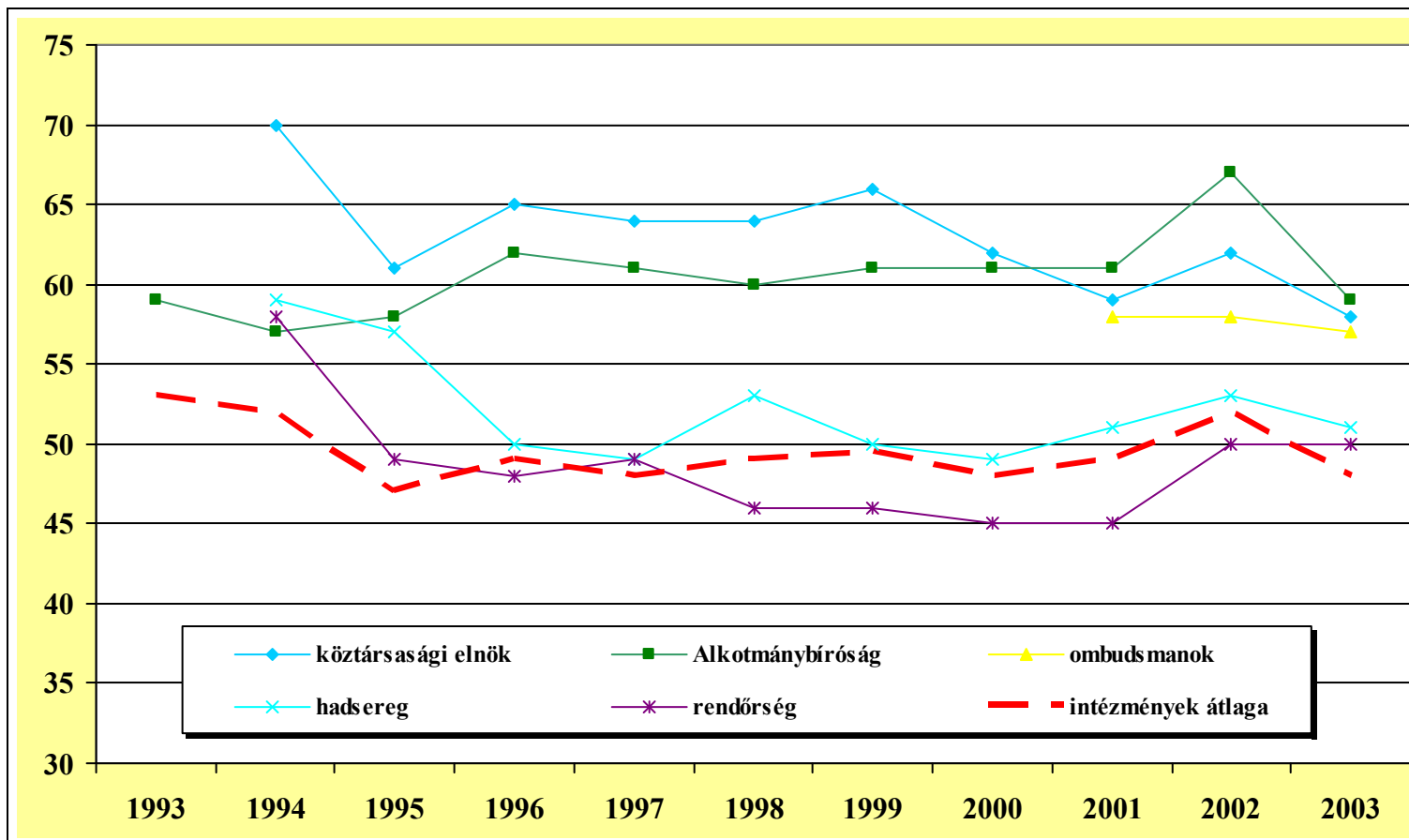
3. ábra Politikai intézményekbe⁶ vetett bizalom alakulása, 1993 – 2003
0-100-ig terjedő skála átlagértékei

Forrás: Hajdu Orsolya: „A magyar társadalom intézményekbe vetett bizalma” In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2003-ról* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány, 2004. 673. o.

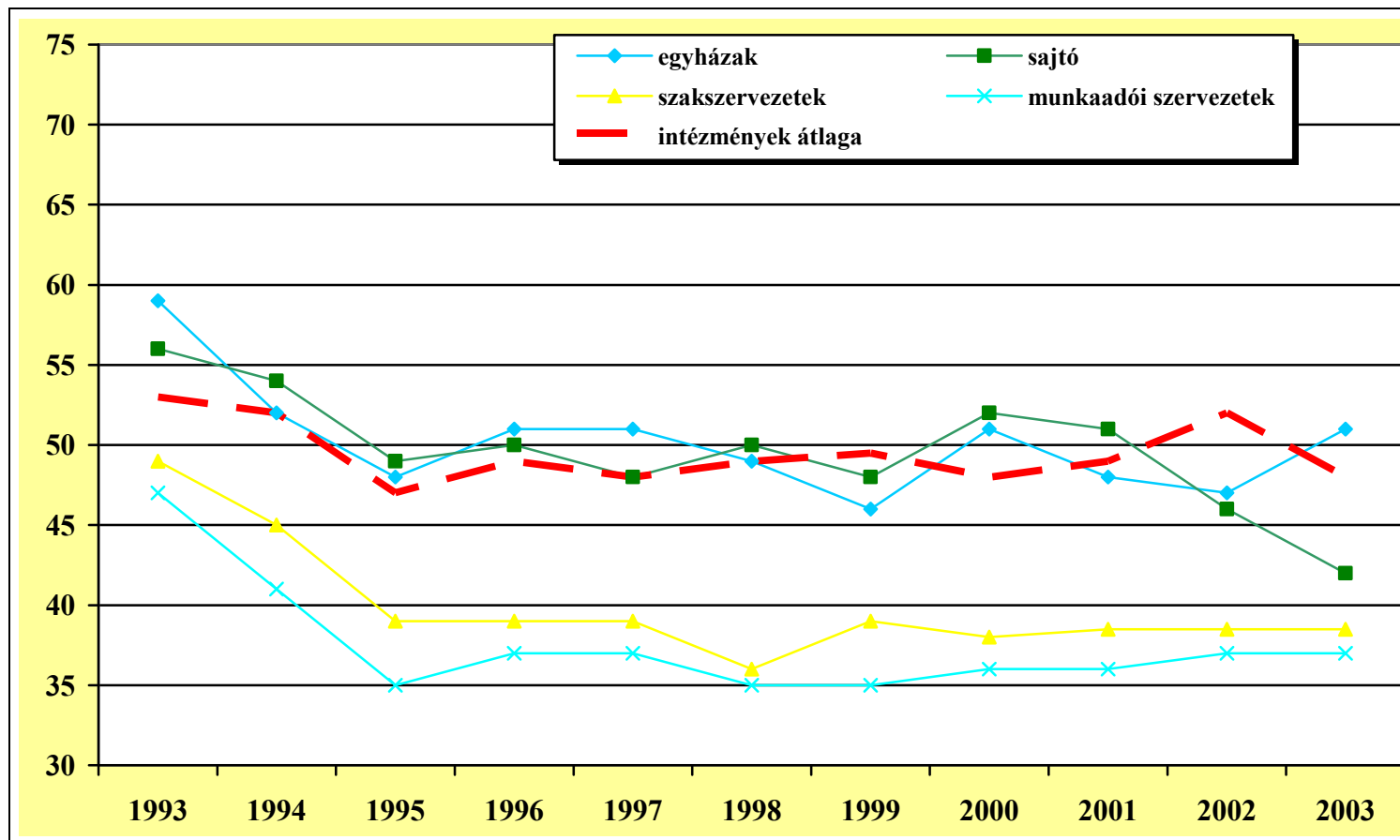
⁶ Az egyes intézmények besorolása politikai, állami, társadalmi kategóriába a Szonda-Ipsos alapján történt.

4. ábra Állami intézményekbe vetett bizalom alakulása, 1993 – 2003
0-100-ig terjedő skála átlagértékei

Forrás: Hajdu Orsolya: „A magyar társadalom intézményekbe vetett bizalma” In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2003-ról* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány, 2004. 674. o.

5. ábra Társadalmi intézményekbe vetett bizalom alakulása, 1993 – 2003
0-100-ig terjedő skála átlagértékei

Forrás: Hajdu Orsolya: „A magyar társadalom intézményekbe vetett bizalma” In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2003-ról* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány, 2004. 674. o.

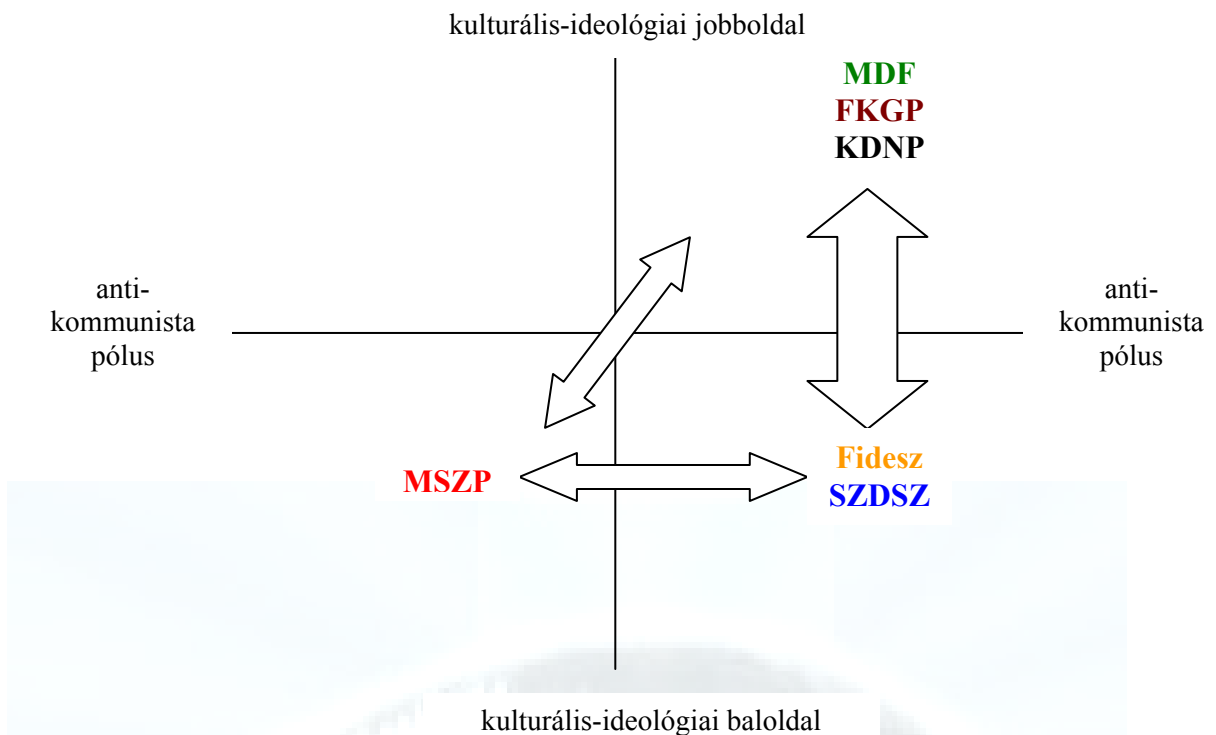
A magyar pártrendszer nyitottsága és zártsága

A magyarországi társadalmi mozgalmak fejlődése, megerősödése szempontjából a professzionális pártpolitizálás gyors kialakulása és dominánssá válása a közélet, a hétköznapi világ más területein – többek között a média, a gazdasági élet – inkább hátrányos volt. A politikai, társadalmi tiltakozások, az ezeket hordozó mozgalmak formálódása nem tartott lépést a pártok fejlődésével. Az anyagi eszközökön kívül hiányzott a társadalmi szándék és motiváció, valamint a közösségi létformák hálózata. Az 1989-től kezdődő kompetitív viszonyok fokozott tempót vártak el a pártoktól, amelyek 1997-1998-tól marketing eszközökkel is felvértezve igyekeztek újabb és újabb – korábban a gyenge civil társadalom által kihordott, lásd Bős-Nagymaros kérdése – ügyeket bevonni a politikai küzdelembe. Az új témák bevonása a pártok újrapozicionálását is eredményezte az ideológiai mezőben.

1990 és 2003 között a pártoknak a politikai erőterben elfoglalt helyzete és súlya lényegesen megváltozott, de a rendszerváltoztatást követően a parlamentbe jutott pártok összetétele alig-alig változott. A mérsékelt többpártrendszerben 1990 óta három domináns ideológiai-eszmei irányzat versenyez egymással: a konzervatív-keresztény-polgári, a szocialista-szociáldemokrata és a liberális értékrendszer.⁷ Az első választást követő két-három évben a parlamenti pártok közül a szocialista-szociáldemokrata ideológia egyetlen képviselője, az MSZP politikai karanténban működött, lényegében egyetlen párt sem mutatott együttműködési készséget irányába. A pártok közötti domináns konfliktus a liberális (SZDSZ, Fidesz) és a nemzeti-konzervatív (MDF, KDNP, FKGP) oldal között alakult ki.

⁷ Bihari Mihály: *Magyar politika 1944-2004. Politikai és hatalmi viszonyok* Budapest, Osiris Kiadó, 2005. 443. o.

6. ábra A pártrendszer átalakulása 1990–1992/93

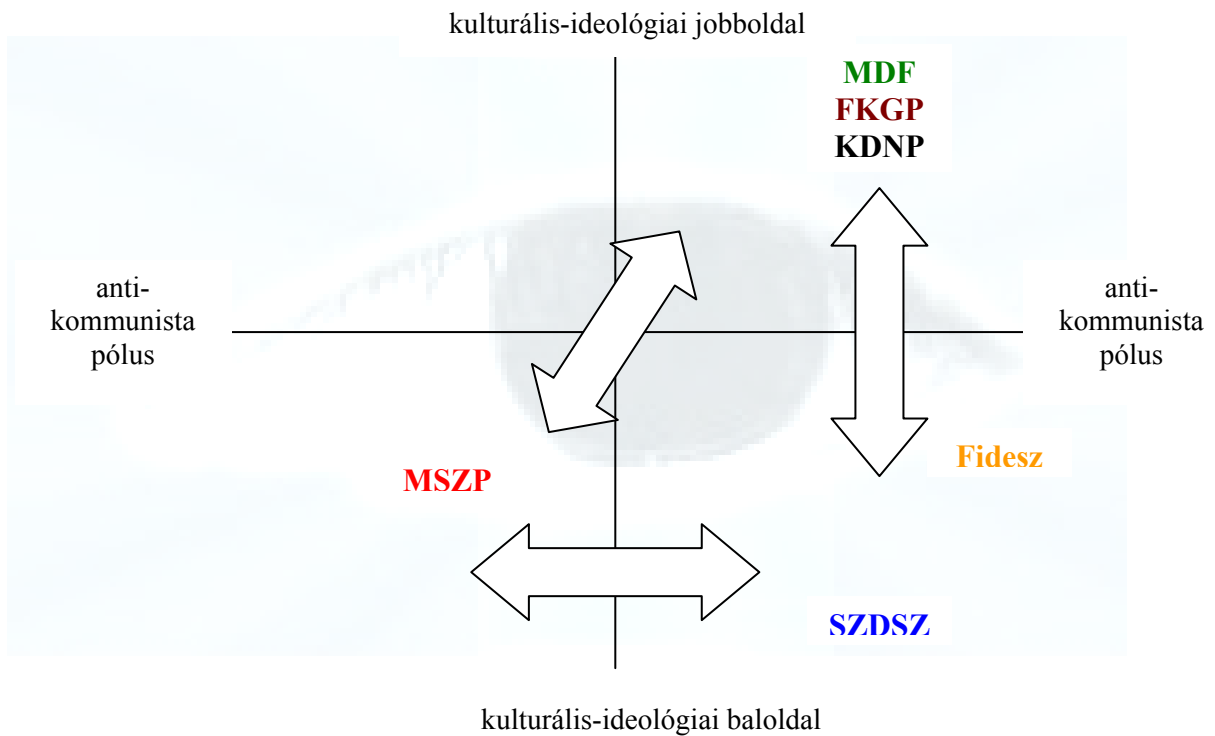
Forrás: Körösenyi András, Tóth Csaba, Török Gábor: *A magyar politikai rendszer* Budapest, Osiris Kiadó, 2005. 150. o.

A pártok közötti versenyben sokáig a parlament legkisebb pártja, a Fidesz vezetett, azonban 1993 végére a karanténból fokozatosan kikerülő MSZP kiegyenlítette támogatottsági különbségét, sőt átvette a vezetést. Ehhez hozzájárult, hogy a Fidesz annak ellenére, hogy választási szövetséget kötött az SZDSZ-szel, 1993 végén, 1994 elején kezdett elmozdulni a jobboldal irányába. Az SZDSZ, és különösen annak értelmiségi holdudvara bizonyos tekintetben – egyes konkrét ügyek kapcsán – az MSZP-vel való kooperációra mutatott hajlandóságot. Az 1994-es választást követően, amikor is az abszolút többséggel rendelkező Magyar Szocialista Párt koalícióba hívta a második legjobb eredményt elért, liberális SZDSZ-t, megváltozott az ideológiai törésvonal iránya. A korábbi liberális – konzervatív helyett a bal-jobb törésvonal vált dominánssá és ez alá rendelődtek a pártok közötti ideológiai különbségek is. Ettől kezdődően, az 1998-as választásoktól pedig pregnánsan a kétpólusú pártrendszer jegyei kezdtek kialakulni. A centrifugális helyett a centripetális mozgás válik meghatározóvá a pártok között. 1995-1996-ig a jobboldalon a vezető pozíciót az FKGP foglalta el, majd pedig ezt követően a Fidesz vált meghatározó erővé az

ideológiai mező ezen oldalán.

A periodikusan egymást követő országgyűlési választások során a releváns pártok száma csökkenő tendenciát mutat, míg 1990-ben hat, 2002-ben önálló megmérettetés nyomán négy párt jutott be a parlamentbe.⁸ A pártrendszer blokkosodása abban is jelentkezik, hogy valamennyi pártnak egyre inkább kifejeződik tartós látens vagy manifeszt szövetségi keretrendszere. A szociáldemokrata-liberális megállapodás tartósnak bizonyult, míg a jobboldalon a domináns Fidesz választásról választásra szövetségi partnert vált.

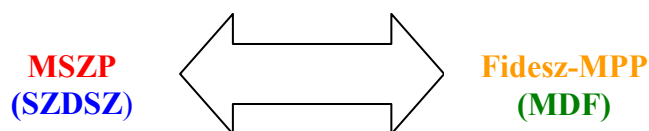
7. ábra A pártrendszer átalakulása 1992/93 – 1994

Forrás: Körösenyi András, Tóth Csaba, Török Gábor: *A magyar politikai rendszer* Budapest, Osiris Kiadó, 2005. 151. o.

8. ábra A pártrendszer a Medgyessy-kormány időszakában

⁸ Ez a megállapítás még akkor is helytálló, ha figyelembe vesszük, hogy 1990 és 1994 között egyébként teljesen fragmentálódik a parlamenten *belüli* pártrendszer. Az Antall József vezette MDF 1993-ban több részre szakadt, többek között megalakult a Magyar Igazság és Élet Pártja, de emellett a második legerősebb kormánypártban, az FKGP-ben is alapvető osztódás zajlott le. Az első szabadon választott parlament végső soron egy *szélsőségesen polarizált pártrendszer* jegeit kezdte mutatni, az egyensúly azonban az 1994-es választásokkal újra helyreállt.

Forrás: Körösenyi András, Tóth Csaba, Török Gábor: *A magyar politikai rendszer* Budapest, Osiris Kiadó, 2005. 152. o.

Bizonyos időszakokban nyitottabbá vált a politikai piac, de ez csak egyszer, 1998-ban eredményezte, hogy a szavazók parlamenten kívüli erőt – az MDF-ből kivált Magyar Igazság és Élet Pártját – emeltek be az országgyűlésbe. **A politikai piac nyitottsága inkább a parlamenti pártok közötti erőpozíció átrendeződésében nyilvánul meg.** Ehhez köthető az MSZP 1990-1994 közötti megerősödése, az MDF vezető kormánypártból kispárttá alakulása, 1994-1998 között a Fidesz kispárti státusból nagypártivá fejlődése. 2002 tavaszára két nagy párt, az MSZP és a Fidesz emelkedik ki, és napjainkban is küzdelmük határozza meg a politikai erőteret. Az utóbbi három választáson csekély különbséggel billentette a maga javára az eredményt valamelyik nagy párt. **Magyarországon a pártpolitikai piac kifejezetten zárt, az időnkénti kvázi nyitottság pedig nem a társadalmi mozgalmaknak kedvez, hanem a parlamenti pártok közötti átrendeződéshez vezet.**

A kormányzati hatalom jellege

A kormányzati politika befogadó, kizáró viszonyulása hatással van a demokrácia fejlődésére, a társadalmi mozgalmak mozgósítási potenciáljára, sőt képes tiltakozási ciklust inspirálni. A kormányzati hatalom befogadó, illetve elutasító jegyeinek kimutatása – hasonlóan a demokráciával való elégedettséghez, valamint a gazdasági adatokhoz – igényli a folyamatos áttekintést, azaz Antall-, a Horn-, az Orbán- és a Medgyessy-kormányok politikai stratégiáinak, hatalmi pozícióinak és hatalmi súlyának rövid áttekintését. Az erős kormányfői hatalom inkább a közvetlen demokráciával szembeni kizáró magatartással jár együtt.

Magyarországon a kormányfői, illetve a kormányzati hatalmat rögzítő alkotmányos szabályok a rendszerváltoztatást követően középerős hatalmi pozíciót biztosítottak a végrehajtó hatalom fejének. Centrális helyzetét a parlamentben a konstruktív bizalmatlansági indítvány biztosítja. Horn Gyula miniszterelnökségétől, azaz 1994-

tól, de főként Orbán Viktor és Medgyessy Péter kormányzásának időszakában⁹ egyrészt a kormányzati struktúra központosítása – Miniszterelnöki Hivatal megerősítése –,¹⁰ valamint a politikai viszonyok átalakulása kiemelten erős hatáskört ad a miniszterelnök számára. Nem gyengíti ezt a megállapítást Medgyessy Péter kormányfői pozícióból történő lemondása, eltávolítása, hiszen ehhez szükség volt az ő közreműködésére is.

⁹ Az általam vizsgált időszakon kívül esik Gyurcsány Ferenc regnálása, de feltétlenül megemlítendő, hogy a kormányfői hatalom centralizálása tekintetében az ötödik kormányzati ciklus mérföldkőnek tekinthető.

¹⁰ A Miniszterelnöki Hivatal – „első az egyenlők között” – megerősítése révén vált lehetővé az elnöki kormányzás megteremtése. A Miniszterelnöki Hivatalban létrehozták a minisztériumi referatúrák rendszerét, a stratégiai elemző központot és külön kormányzati kommunikációs szervet alakítottak ki.

1. táblázat A négy kormány jellemzői

	Antall-kormány	Horn-kormány	Orbán-kormány	Medgyessy-kormány
Kormány típusa	kabinetkormány	miniszterelnöki kormány	„elnöki” kormány – MEH – centralizáció – káderpolitika	ingatag „elnöki” kormány – MEH további erősödése – centralizáció – káderpolitika 2002-2003 nyaráig erős 2003 ősztől meggyengült növekszik a kormányülések súlya
Kormány működése	kabinetjellegű, maratoni kormányülések	kormányülések bürokratizálódása	kormányülések súlyának csökkenése	kétpilléres kormányzás – szakmapolitika – stratégiai politika (média)
Kormány jellege	„úriember” – kormány tagjai egy körből kerültek ki	pártkormány	„elnöki” kormány – káderpolitika	instabil „elnöki” kormány, szűk személyi bázis
Miniszterelnöki erőforrások	fegyelmezetlen, heterogén frakció	fegyelmezett, politikailag heterogén frakció	fegyelmezett és irányított, politikailag homogén frakció	fegyelmezett politikailag heterogén frakció
Pártok belső democráciája	demokratikus párt	demokratikus pártszervezet	centralizált pártszervezet	korlátozottan irányított, demokratikus pártszervezet törésvonal a régiék és az újak között (MSZP, SZDSZ)
Pártok jellege, stratégiája	szervezeti stratégiája (elsősorban FKGP, KDNP) – párttagság – szatellitiháttér, pl. agrárszervezetek társadalmi (osztály-) bázis keresése	gyűjtőpárti stratégia (MSZP+Fidesz-MPP) az MSZP még „osztálypárti eredetű)	kartellpárti stratégia (Fidesz-MPP)	kartellpárti stratégia
Politikai osztály (politikusi motivációk)	amatőr politizálás MDF, FKGP, KDNP	gyűjtőpárti bázis keresése osztály=> professzionális politika	gyűjtőpárti bázis keresése professzionális politikai osztály (Fidesz-MPP)	gyűjtőpárti bázis keresése professzionális politikai osztály (MSZP, SZDSZ)
Politika jellege	ideologikus politika	pragmatikus ideologikus erőforrás	tervezett médiaüzenetek	korlátozottan ideologikus, tervezett médiaüzenetek
Fő politikai aréna	parlament	pártok	média	parlament + média
Demokrácia típusa	liberális parlamentarizmus (parlament)	pártelvű demokrácia (párt)	populista demokrácia (média)	populista demokrácia (parlament/média)

Forrás: Körösenyi András, Tóth Csaba, Török Gábor: *A magyar politikai rendszer* Budapest, Osiris Kiadó, 2005. 619. o. 3. táblázat felhasználásával.

A miniszterelnökök hatalmának legnagyobb támaszát az általa közvetlenül vagy közvetetten irányított kormánypárti frakciók képezi. Más-más okok miatt Antall József és Medgyessy Péter is csak közvetetten, regnálásuk első időszakában tudtak markáns befolyást gyakorolni a vezető kormánypárti frakcióra. Ez mindenképpen visszahatott a kormányzati hatalom gyengülésére, és arra is, hogy az aktuális kormányfő más, akár külső szereplőkre támaszkodva biztosítsa pozícióját. Horn Gyula és Orbán Viktor parlament feletti kontrollja ennél erőteljesebb volt. Hatalmuk maradéktalan biztosításához elegendő volt pusztán a stabil frakció többségre támaszkodniuk. Medgyessy kormányfői pozíciója azért rendülhetett meg, mert alkalminak bizonyult támogatással rendelkezett a kormányzópartban, formálisan nem volt tagja az MSZP-nek. Az azonos alkotmányjogi helyzet a politikai gyakorlatban eltérő hatalmat eredményez a kormányfők számára: „...az egyes kormányfők hatalmát azonban eltérő mértékben korlátozta a kormány koalíciós jellege, valamint a saját pártjukon belüli politikai erőviszonyok. ... az általuk végrehajtott kormányzati-intézményi reformok, valamint a kormányfők személyes politikusi karaktere és politikusi-vezetői képességei.”¹¹ **A konkrét politikai helyzet függvényében a magyar miniszterelnök hatalmi súlya a kabinetkormányzástól az elnöki kormányzásig terjed.**

Medgyessy Péter a rendelkezésére álló elnöki kormányzás mellett folytatója a szocialistákra jócskán jellemző kompromisszumkereső irányvonalnak. Medgyessynek azonban 2003 közepétől esik reputációja, erős bástyákon nyugvó kormányfői pozíciója megrendül elsősorban a kibontakozó pénzügyi válság következtében. **A társadalom számára 2003 utolsó negyedében is egyre nyilvánvalóbbá válhatott a miniszterelnök hatalmának, illetve politikájának meggyengülése.**

1993-ban, a kormányban és a kormányzó pártokon belüli ellentétek, valamint a társadalmi, gazdasági konfliktusok és részben Antall József betegsége meggyengült kormányfői hatalomhoz vezettek. Antall gyengülő hatalma, Csurka

¹¹ Körösenyi András, Tóth Csaba, Török Gábor: *A magyar politikai rendszer* Budapest, Osiris Kiadó, 2005. 418. o.

István erősödése, radikalizálódása hozzájárult a liberálisok és a baloldaliak megmozdulásaihoz, a Demokratikus Charta mozgalom felíveléséhez, bár mindezek közvetlen kiváltó oka a sajtószabadság vélelmezett sérelme volt.

Ambivalens politikai szituáció rögzíthető Magyarországon. Egyrésztől elégedetlenség mutatható ki a politikai elittel, a kormánnyal, a pártokkal szemben, de a közvetlen demokratikus akciókat hordozó új erők, társadalmi mozgalmak, civil szervezetek döntéshozói helyzetbe kerülésére nincs esély. Példaként említhető Palotás János, aki egy vállalkozói civil szervezet vezetőjeként fontos szerepet játszott a Taxisblokádbékés megoldásában. A kormányzat befogadó viszonyulása mellett a konfliktus levezetője, a Köztársaság Párt elnöke nagy népszerűségét, korábbi eredményességét nem tudta parlamenti mandátumra váltani. Szintén 1994 előtt nagy rokonszenv övezte a Létnimum Alatt Élők Társaságának akcióit, de ez a szervezet konfliktust kihordó szerepe ellenére még a választásokat megelőzően kifulladt.

Érdekegyeztetés folyamata

Magyarországon a kormány intézményi ereje az Alkotmányból adódóan nagy. A rendszerváltoztatás gazdasági megrázkódtatásai a munkavállalók és a munkaadók széles körét érintette. Nyugat-Európában a szakszervezeti aktivista hálózat válik több esetben látens vagy manifeszt módon a közvetlen demokratikus akciók szervezőjévé. A magyar szakszervezetek egyes szövetségei, illetve helyi szervezetei gyakran jelennek meg az 1993-as és a 2003-as években, mint protest megnyilvánulások bonyolítói. Az érdekegyeztetés intézményes rendje és gyakorlati megnyilvánulása, az egyes kormányzatok elnyomó vagy beemelő, egymással szembeállító stratégiája befolyásolja a demokratikus mozgalmak kialakulását, kibontakozását és lefolyását. Az államszocialista korszak tulajdonformájának lebontása nem tükrözi a politikai szempontokat. Ebben a folyamatban a szakszervezeteknek is szerepük van, bár, mint kiderül ez a gyakorlatban feltételezettnél kisebb mértékű, és elsősorban a nyilvánosságot célozza meg.

A modern **tripartizmus** rendszere formálisan a rendszerváltoztatást követően, 1990 augusztusában szerveződött újjá. Az Érdekegyeztető Tanács a makroszintű, gazdaság-

politikai, szociálpolitikai kérdések egyeztetésének formális szerve, amelyen a munkavállalók, munkaadók, valamint a kormányoldal vett részt.¹² Az Antall-kormányzat stratégiáját az érdekegyeztetés kezdeti időszakában a kezdetlegesség, esetlegesség jellemezte. „Az egyes napirendre kerülő kérdések megtárgyalását nem előzte meg kormányzati egyeztetés ...”.¹³ Gyakran változott a kormányzati oldal személyi összetétele és nem szabályozták a tárgyalóküldöttség kialakításának rendjét sem. **A kormány az egész szakszervezeti struktúrát „pártállami maradványnak” tekintette, így a munkavállalói szervezetekkel szembeni magatartását inkább halogatónak és elutasítóknak, mint konstruktívnak jellemezhetjük 1990-1992 között.** Az Antall-kabinet ugyanakkor a **társadalmi párbeszéd rendszerét és intézményi struktúráját adottként tételezte, azzal szemben nem lépett fel.**¹⁴ A Munka Törvénykönyve (1992. évi XXII. tv.) elfogadását követően az Érdekegyeztető Tanács döntési jogkört kapott a minimálbér megállapítása tekintetében, így a kormány és a tárgyalópartnerek viszonyában is enyhülés következett be. Az 1993 májusában bonyolította le a társadalombiztosítási önkormányzati, az üzemi tanácsi és a közalkalmazotti tanácsi választásokat, amelyeknek nem titkolt célja a szakszervezetek közötti erőpozíció átcsoportosítása, az MSZOSZ meggyengítése volt.¹⁵ A választásokat elsősorban többséggel – minden kormányzati igyekezet ellenére – a szocialistákhoz közel álló Magyar Szakszervezetek Országos Szövetsége nyerte. Az érdekegyeztetési folyamat későbbi alakulása szempontjából nem közömbös, hogy az ellenzéki pártok közül egyedülként a Fidesz nem támogatta a társadalombiztosítási önkormányzatok felállítását.

A makroszintű érdekegyeztetés gyökeres átalakítása, valamint a társadalombiztosítási önkormányzatok megszüntetése az Orbán-kormány időszakában történt. A szociális partnerekkel folytatott érdekegyeztetés helyébe a „társadalmi párbeszéd” lépett, úgy, hogy formálisan megszűnt az Érdekegyeztető Tanács, és 1999-ben új intézményeket

¹² Az érdekegyeztetés szektorálisan és mező, valamint mikroszinten is folyik.

¹³ Ladó Mária és Tóth Ferenc: „Munkaügyi konfliktusok és viták” In: Ladó Mária és Tóth Ferenc (szerk.): *Helyzetkép az érdekegyeztetésről (1990-1994)* Budapest, Érdekegyeztető Tanács Titkársága PHARE Társadalmi Párbeszéd Projekt 1996. 121. lábjegyzet 79. o.

¹⁴ Herczog László: „Az Érdekegyeztető Tanácstól az Országos Munkaügyi Tanácsig” *Magyarország Politikai Évkönyve 1999-ről*, 2000.

¹⁵ Erről lásd Ágh Attila: „Az elbizonytalanodás éve” In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 1994.

állított fel a kabinet.¹⁶ Az ÉT feladatkörét az Országos Munkaügyi Tanács vette át, megalakult a Gazdasági Tanács, a Nemzeti ILO Tanács, az Európai Integrációs Tanács és funkcióval látták el az 1991 óta működő Szociális Tanácsot. A kormány így a szakszervezetek és a munkaadó szervezetek mellett más társadalmi csoportok képviselőit is bevonta az országos szintű egyeztetésbe elsősorban taktikai okokból. Külön említést érdemel témám szempontjából az 1999. szeptember 30-án újjáalakuló Szociális Tanács, amely hét rétegtanács révén mintegy hatvan civil szervezet véleményét csatornáztatta be.¹⁷ A Szociális Tanács 23 főből állt, amelyből 13 a civil-, 9 a kormányzati egy fő pedig az önkormányzati oldalt képviselte. **A civil oldal mesterséges kormányzati erősítése együtt járt a szociális partnerek politikai és gazdasági befolyásának visszaszorulásával, ami „... a kormánnyal szemben gyengítette a szociális partnerek érdekérvényesítő pozícióit (kiemelés tőlem)”.**¹⁸

A Medgyessy-kormány Medgyessy és az MSZP választási ígéreteit betartva 2002. július 26-ra összehívta az Országos Érdekegyeztető Tanácsot, amely megújította a tripartid egyeztetés makroszintű rendszerét.¹⁹ Az OÉT lett a munka világával kapcsolatos szociális, gazdasági, foglalkoztatáspolitikai, jövedelmi kérdések legátfogóbb egyeztető szerve, amelynek tagjai – hasonlóan 1990-1998-hoz – a szakszervezetek és a munkaadói szervezetek, az utóbbiak között megtalálhatók a nemzetközi nagyvállalatok képviselői is.

A Gazdasági Tanács helyett megalakult a Gazdasági és Szociális Tanács, amely az átfogó nemzeti stratégiai célok egyeztetésének lett a feladata. Ebben a munkavállalók, valamint a munkaadók mellett helyet kaptak a gazdasági, a társadalmi (köztük civil szervezetek) és a tudományos élet szervezetek meghatározó képviselői is. A

¹⁶ Ladó Mária, Tóth Ferenc: „Érdekegyeztetés helyett társadalmi párbeszéd” In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 1999-ről* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 2000, 401. o. és Herczog László: „Az érdekegyeztető Tanácstól az Országos Munkaügyi Tanácsig” In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 1999-ről* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 2000.

¹⁷ Ladó Mária, Tóth Ferenc: „Érdekegyeztetés helyett társadalmi párbeszéd” In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 1999-ről* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 2000, 410. o.

¹⁸ Herczog László: „Társadalmi párbeszéd, 2000” In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve, 2000-ről* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 2001. 202. o.

¹⁹ Herczog László: „Érdekegyeztetés – változatlanosság és megújulás” In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve, 2004-ről* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 2005. 464. o.

költségvetési szférában országos szintű fórumként, a Közszolgálati Érdekegyeztető Tanács állt fel. „Szakfórumként” tovább működött az Európai Integrációs Tanács, valamint a Nemzeti ILO Tanács. Az országos érdekegyeztetés terepeként a szociális partnerek bevonásával fennmaradt a Szociális Tanács, valamint további öt országos szervezet. **A Medgyessy-kormány tehát ötvözte az első kormányok neokorporatív érdekegyeztető struktúráját a társadalmi párbeszéd bizonyos elemeivel.**

A demokráciával foglalkozó kutatók szerint a társadalom, a politika állapota és ezek változásai, valamint a társadalmi mozgalmak mobilizációs képessége között megfelelés van. A kontinentális Európával való összehasonlítás történeti távlatban legalábbis problémás, hiszen összesen 16 év telt el a rendszerváltozás óta, ezért Magyarországon az állam erőssége és domináns stratégiák összevetése elsősorban egy-egy kormányzati periódusra lehetséges.

Ahogy ezt fentebb bemutattuk a kormányzati hatalom több szempontból is különböző intenzitással kizáró, korlátozó, de szerepében támogathatja a kormányt a parlament, valamint a koalíciós szerződésre való hivatkozás, annak ellenére, hogy a kormányfői hatalom ciklusról ciklusra bővül. A két kormányzati időszakot vizsgálva megállapítható, hogy az Antall-Boross-kormány inkább közepesen erős, míg a Medgyessy-kormány erős formális intézményi struktúrával jellemezhető. Emellett részben a hatalmi pozíciótól függetlenül az Antall-Boross-kormány kihívókkal szembeni stratégiája jórészt elutasító, míg a Medgyessy-kabineté formálisan és informálisan is befogadóbb jellegű.

2. táblázat A politikai mobilizáció általános strukturális szabályozása

Domináns stratégia	Formális intézményi struktúra: az állam erőssége			
	gyenge	közepes	erős	
exkluzív	<i>Formális befogadás</i>		<i>Szelektív kizárás</i>	
	Olaszország	Németország	Franciaország Antall-Boross-kormány, 1993	
inkluzív	<i>Integráció</i>		<i>Informális befogadás</i>	<i>Formális befogadás*</i>
	Svájc	Hollandia	Skandináv országok, Nagy Britannia, Ausztria	Medgyessy-kormány, 2003

Forrás: Hanspeter Kriesi, Ruud Koopmans, Jan Willem Duyvendak, Marco G. Giugni: *New Social Movements in Western Europe* UCL Press, London, 1995. Table 2.2. 37. o. alapján

*az eredeti táblázathoz képest új oszlop.

Az Antall-Boross-kormány és a Medgyessy-kabinet is gyengül 1993, illetve 2003 végére, ami hátrányos az érdekképviselőkkel való tárgyalásos pozícióban. Antall József decemberi halála miatt a Boross-kabinetnek a helyzetre a fokozott kizárással kell válaszolni (lásd média ügyek, vagy a decemberi figyelmeztetősorozat), míg Medgyessy Péternél, noha a tárgyalásokra való hajlam erősödik, a valóságos befogadó jelleg mégis csökken. 1993-ban mindez a tiltakozások intenzitásának emelkedéséhez vezet, míg 2003-ban a szakszervezetek „jó indulatának” köszönhetően érdemben nem növekszik a társadalmi feszültség.

2. A gazdasági helyzet alakulása és a társadalmi következmények

A tágabb értelemben vett „politikai keretfeltételek” fogalmának fontos összetevője az adott ország pénzügyi helyzete, gazdasági teljesítőképessége. A „neokorporatív” államokban lezajlott demokrácia-vizsgálatok alkalmával több politológus hívja fel a figyelmet arra,²⁰ hogy a társadalmi szerződések megkötése mellett a gazdasági

²⁰ Lásd: Michael Nollert: „Neocorporatism and Political Protest” In: J. Craig Jenkins and Bert Klandermans (e.d.): *The Politics of Social Protest* London, University College London Press 1995. Michael Wallace and J. Craig Jenkins: „The New Class, Postindustrialism, and Neocorporatism” In: J. Craig Jenkins and Bert Klandermans (e.d.): *The Politics of Social Protest* London, University College London Press 1995.

teljesítmény növekedése közvetve vagy közvetlenül a közvetlen demokratikus mozgalmak és akciók csökkenéséhez vezet: „... a neokorporativizmus csökkenti a politikai tiltakozást elsődlegesen az által, hogy növeli a gazdasági teljesítményt, és csökkenti a jövedelemegyenlőtlenség szintjét”.²¹

Magyarország az 1980-as évek második felétől mély, a gazdaság minden szintjét és szektorát érintő strukturális válságon ment keresztül. A gazdasági szerkezetválság külső és belső tényezők együttes hatásának eredője. Kedvezőtlenül hatott a magyar gazdaságra, hogy a nyugat-európai és észak-amerikai országokban egészen 1989-ig érvényesülő konjunkturális ciklus megszűnt, és a gazdasági hanyatlás jegyei kezdtek mutatkozni. Az 1991-es Öböl-háború, és az olaj árak drasztikus drágulása a nyugat-európai dekonjunkturát mélyítette. Külön nehezítette Magyarország helyzetét, hogy az ország egyik legfontosabb gazdasági partnere a Német Szövetségi Köztársaság a két német állam egyesítéséből eredő pénzügyi helyzet megoldásával küzdött.

Magyarország exportpiaci lehetőségei 1990-1993 között drasztikusan beszűkültek: „A volt szocialista országokba eladott magyar ipari termékek mennyisége 1990-1991-ben – két év alatt – a felére csökkent.”²² Mindezt tetézte a gazdaság belső szerkezeti problémája: alacsony hatékonyság, korszerűtlen termelési struktúra, versenyképtelenség. „Az exportkiesés termelés-csökkentő hatása megduplázódott amiatt, hogy az exportáló vállalatok termelés-visszaesése a számukra beszállító ágazatok termelésének szűkülését is előidézte, s ez a folyamat tovagyűrűzött az egész nemzetgazdaságon, elérve a beruházást és a fogyasztást is. A belföldi kereslet szűkülése pedig ugyancsak visszahatott a termelésre.”²³ A behozatal 1990 után meghaladta a kivitel értékét, amely természetesen együtt járt az állam belső és külső eladósodottságának növekedésével, illetve a külkereskedelmi mérleg drasztikus romlásával.

²¹ Michael Nollert: „Neocorporatism and Political Protest” In: J. Craig Jenkins and Bert Klandermans (e.d.): *The Politics of Social Protest* London, University College London Press 1995.160-161. o.

²² Vukovich György: „Gazdasági folyamatok 1993-ban” In: Andorka Rudolf, Kolosi Tamás, Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 1994* Budapest, TÁRKI, 1994. 194.o.

²³ Vukovich György: „Gazdasági folyamatok 1993-ban” In: Andorka Rudolf, Kolosi Tamás, Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 1994* Budapest, TÁRKI, 1994.186.o.

A magyar gazdaság szerkezeti átalakítása, a magántulajdonon alapuló piacgazdaság kiépítése ugyanakkor további problémákkal tetézte a nehéz helyzetet. Az előbb spontán módon, majd törvényi keretbe foglalt privatizációval²⁴ járó folyamatos személyi és működési bizonytalanság következtében a bruttó nemzeti termék három év alatt, 1990 és 1993 között egyötödével csökkent.²⁵ A gazdaság teljesítményromlása 1991-ben érte el a mélypontot, egy év alatt 12 százalékkal mérséklődött a GDP. A magángazdaság kiépülésének egyik legsúlyosabb – és az egész időszakot végig kísérő – ellentmondása a tőkeszegénység, a likviditási hiány, azaz a folyamatosan rendelkezésre álló, mobilizálható és beruházási célokra felhasználható készpénz szűkössége. Ebből is adódik, hogy a vállalati szektor első majd második hullámban végrehajtott privatizációjában, kelet-közép-európai viszonylatban is kiemelkedő jelentősége volt a külföldi, elsősorban multinacionális tőkének.

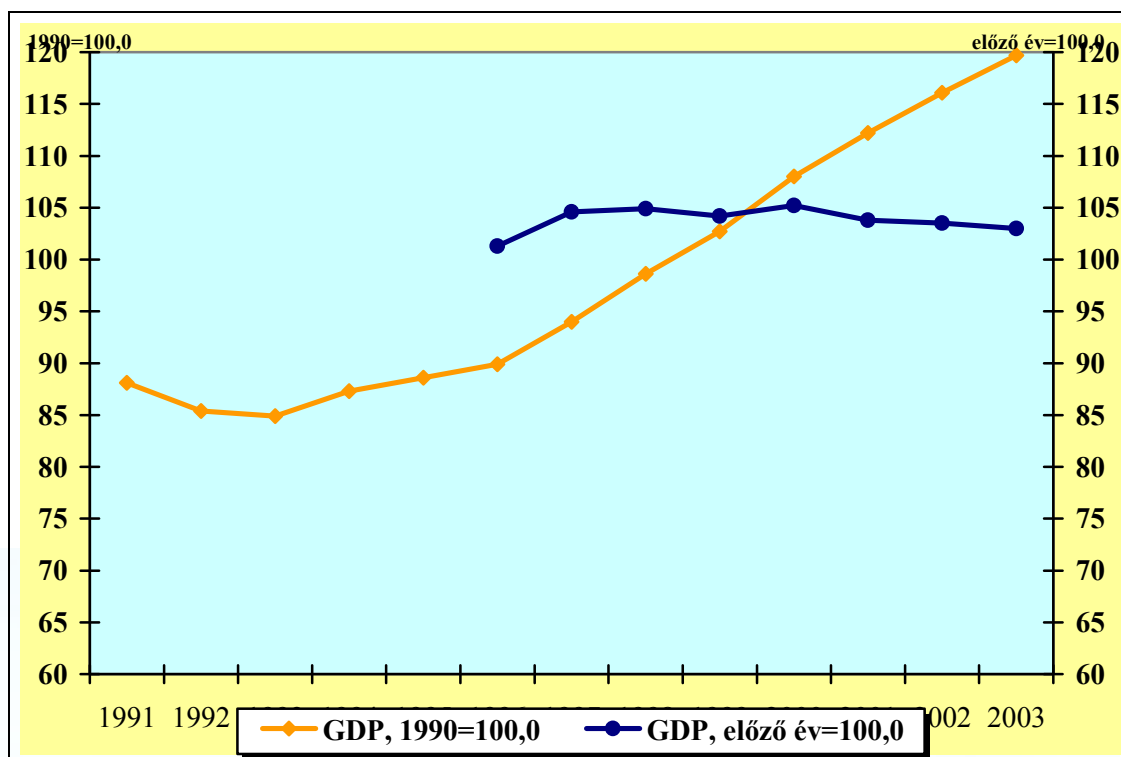
A magyar gazdaság helyzetének megítélésekor utalni kell arra is, hogy a rendszerváltoztatás időszakában erősödik fel Nyugat-Európában és Észak-Amerikában a globalizáció, vagyis ekkor jönnek létre a legfejlettebb infokommunikációs technológiára és szinte korlátlan tőkére támaszkodó óriás, több kontinensen átnyúló vállalatok, amelyek a fentiekén túlmenően is komoly kihívást intéztek a sebezhető, éppen gazdasági átalakulás folyamatában lévő magyar cégek, üzemek felé.²⁶

²⁴ A privatizáció első időszakáról lásd Szabó Tamás: "A magánosítás első három éve", Diczházi Bertalan: „Tények a magyar privatizációról – 1993”, Hatvani Szabó János: „A tulajdonszerzés lehetőségei a privatizációban és az Állami Vagyongyűjtés tevékenysége” In: dr. Kurtán Sándor, dr. Sándor Péter, dr. Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 1994* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 1994., valamint Árvay János, Vértes András: „A magángazdaság” és Kolosi Tamás, Sik Endre: „A magángazdaság nemzetgazdasági súlya és némely társadalmi jellemvonásai” In: Andorka Rudolf, Kolosi Tamás, Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 1994* Budapest, TÁRKI, 1994.

²⁵ Bedekovics István, Kolosi Tamás, Szívos Péter: „Jövedelmi helyzet a '90-es évek első felében” In: Andorka Rudolf, Kolosi Tamás, Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 1994* Budapest, TÁRKI, 1994. 34. o.

²⁶ Erről részletesen lásd: Gázsó Ferenc, Laki László: *Fiatalok az újkapitalizmusban* Budapest, Napvilág Kiadó, 2004., Laki László: *Vállalatok és vállalkozások* Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete, 2001. és Laki László, Bíró A. Zoltán: *A globalizáció peremén* Budapest MTA Politikai Tudományok Intézete, 2001. Szabó Andrea, Bauer Béla, Laki László (szerk.) *Ifjúság2000 Tanulmányok I.* Budapest Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, 2002.

9. ábra A GDP alakulása, 1990-2003²⁷

Forrás: *Magyar Statisztikai Évkönyv 2000* Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 2001. 289. o. és *Magyar Statisztikai Évkönyv 2003* Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 2004. 299. o.

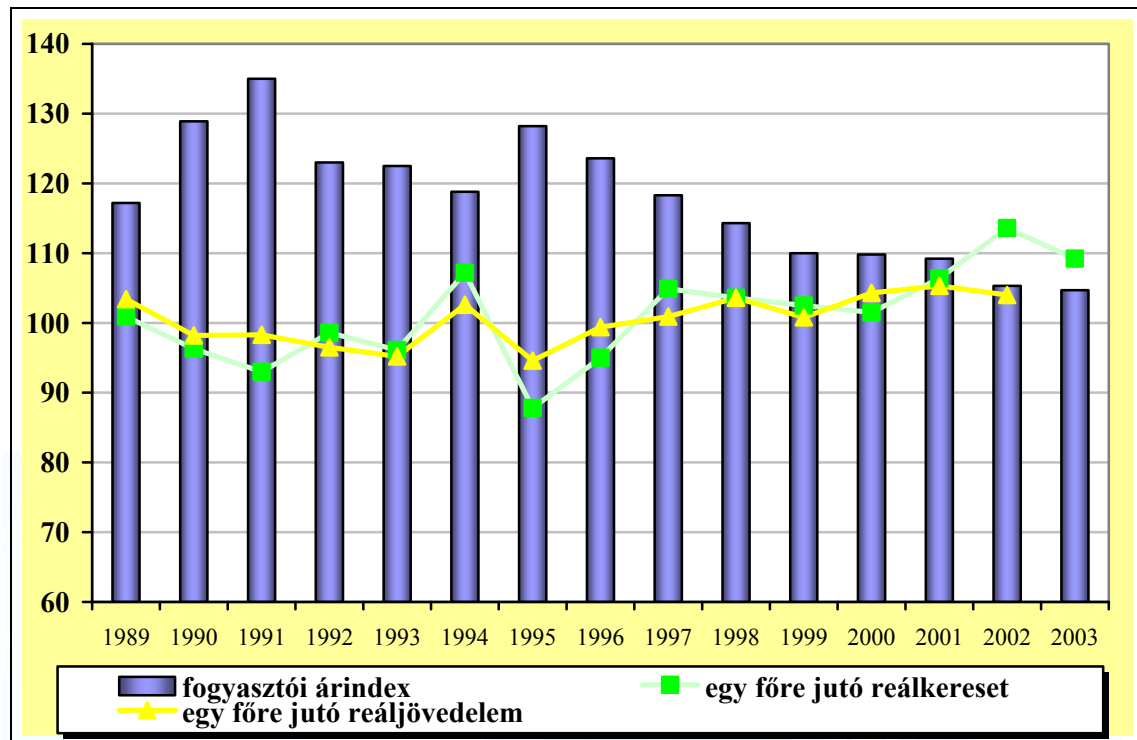
A gazdaság szerkezetének nagymértékű átalakulása, az általános teljesítőképesség romlása, az export visszaesése a reálkeresetek süllyedésével, az infláció növekedésével és az életszínvonal jelentős romlásával, valamint a társadalmi egyenlőtlenségek kiéleződésével járt együtt az 1990-es évek elején. A forint 1946-os bevezetésétől kezdődő 60 év alatt nem volt Magyarországon akkora a pénzromlás mértéke, mint 1989 és 1993 között: 1990-ben megközelítette, 1991-ben pedig meghaladta a 30 százalékot. Az első olyan év, amikor az infláció üteme tartósan 20 százalék alatt került 1997-ben volt.²⁸ **1990 és 1993 között a magyar lakosság jövedelme 11 százalékkal csökkent, és a jövedelemkülönbségek következtében a**

²⁷ 1980-hoz viszonyítva még látványosabb a '90-es évek elején bekövetkezett egy főre jutó bruttó hazai termék csökkenés: (1980=100,0%) 1987=115, 1988=115, 1989=116, 1990=112, 1991=99 (!), 1992=94, 1993=92. Forrás: Andorka Rudolf: „Magyarország a társadalmi jelzőszámok idősorainak tükrében” In: Andorka Rudolf, Kolosi Tamás, Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 1994* Budapest, TÁRKI, 1994. 24. o.

²⁸ A Bokros Lajos nevével fémjelzett államháztartási konszolidációs csomagot követően az infláció átmenetileg, újra emelkedésnek indult.

társadalmi egyenlőtlenségek markánsan megnőttek.²⁹

10. ábra Fogyasztóiár-index, valamint a reálkeresetek és reáljövedelem alakulása, 1989-2003, előző év=100,0

Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyv 2003 Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 2004. 347. o. és 117. o.

A reáljövedelem csökkenése mellett a gazdasági rendszerváltozás társadalmat legközvetlenebbül érintő hatása a **nyílt munkanélküliség tömeges megjelenése volt**. 1988 és 1993 között a munkanélküliségi ráta lineárisan emelkedett. 1988-ban a magyar lakosság 0,2 százaléka volt munkanélküli, addig ez az arány 1993-ban 12,6 százalékra növekedett. A társadalmi egyenlőtlenségek növekedését fokozta egy speciális hatás, a strukturális munkanélküliség tartós létrejötte,³⁰ valamint a

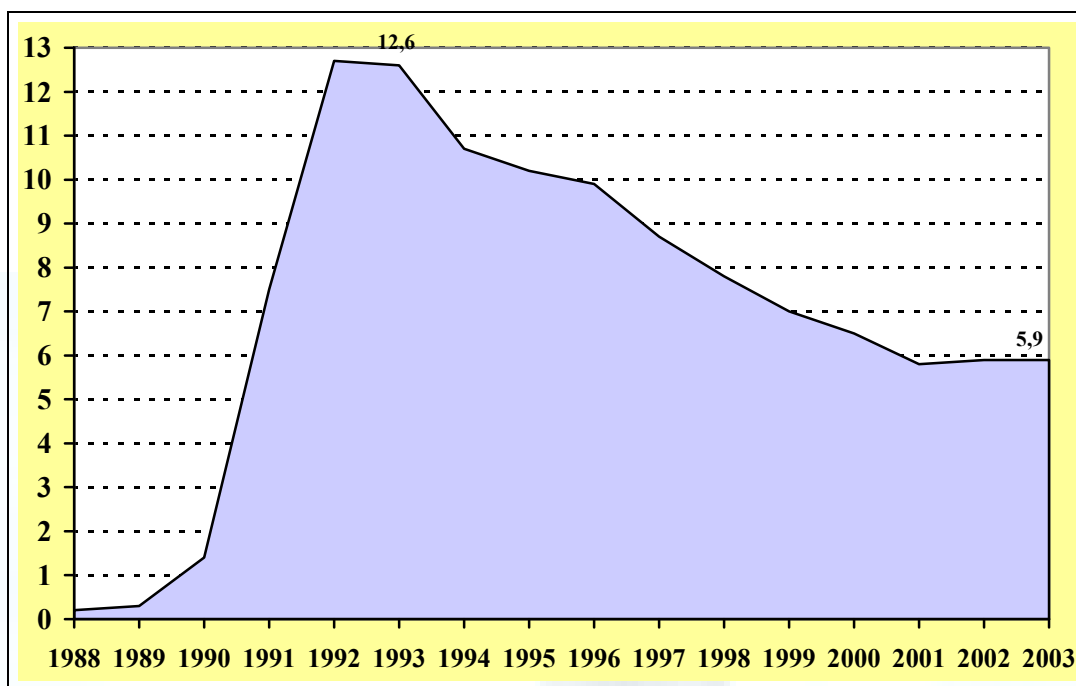
²⁹ Erről részletesen lásd *Társadalmi helyzetkép 2003* Budapest, KSH, 2004, valamint a Tárki által gondozott Társadalmi Riport jelentéseit. Andorka Rudolf, Kolosi Tamás, Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 1992*, Budapest, TÁRKI 1992., Andorka Rudolf, Kolosi Tamás, Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 1994*, Budapest, TÁRKI 1994., Andorka Rudolf, Kolosi Tamás, Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 1996*, Budapest, TÁRKI, Századvég, 1996.

³⁰ Társadalomstatistikusok szerint a munkanélküliség térbeli szerkezete 1990-től kezdődően egészen a mai napig hasonlóságot mutat. Legsúlyosabban Szabolcs-Szatmár-Bereg, Borsod-Abaúj-Zemplén és Nógrád megyét érintette, míg Budapesten, valamint az ország észak-nyugati országgrészében a munkanélküliség aránya soha sem érte el az országos átlagot.

A strukturális munkanélküliség másik fontos jellemző vonása, hogy az évtized végére, és a XXI. század elejére egyrészt felborult a szakképzettek – diplomás végzettségűek egyensúlya, vagyis a felsőfokú képzésben ma már túlképzés mutatkozik a bölcsész, a társadalomtudományi, a tanári a jogi, a

foglalkoztatás alacsony szintű állandósulása. **1990 és 1993 között egymillió (!) fővel csökkent a foglalkoztatottak száma.**³¹ A rendszerváltozás első gazdasági sokkhatása után kialakuló foglalkoztatási szerkezetnek 2003-ig épp ez, vagyis a foglalkoztatás alacsony szintje, és az adó- és járulékfizetők arányának stagnáló aránya a legsúlyosabb problémája.

11. ábra A munkanélküliségi ráta alakulása, 1988-2003

Forrás: *Magyar statisztikai évkönyv 1993* Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 1994 62. o. és *Magyar Statisztikai Évkönyv 2003* Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 2004. 87. o.

2003-ra a gazdasági helyzet az 1993-as állapotokhoz képest – kivéve a költségvetés hiányát, valamint a külkereskedelmi deficitet – az összes mutatót, arány- és jelzőszámot illetően egyértelműen kedvezőbb képet mutat. **A 2000-es évek elejét az európai uniós átlaghoz viszonyítva is relatíve alacsony a munkanélküliség, a**

közgazdasági területeken, míg szakképzésben egyre kevesebben vesznek részt. Ennek következtében bizonyos földrajzi területeken, elsősorban az ún. kapuvárosok környezetében és bizonyos szakmákban munkaerőhiány lépett fel úgy, hogy a munkanélküliség stagnáló szintet mutat. Lásd: Kucsera Tamás Gergely, Szabó Andrea: *A magyarországi főiskolai-egyetemi hallgatói mozgalom története, 1988-2006* Budapest, HÖOK A Hallgatókért Alapítvány, 2006., Gázsó Ferenc, Laki László: *Fiatalkor az újkapitalizmusban* Budapest, Napvilág Kiadó, 2004., Szabó Andrea, Bauer Béla, Laki László (szerk.) *Ifjúság2000 Tanulmányok I.* Budapest Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, 2002., Szabó Andrea, Kern Tamás, etc: *Sikerágazat?! Az állami felsőoktatás Magyarországon* Budapest-Pécs, 2001., Gázsó Ferenc, Laki László: *Esélyek és orientációk (Fiatalkor az ezredfordulón)* Budapest, OKKER, 1999.

³¹ Bedekovics István, Kolosi Tamás, Szívós Péter: „Jövedelmi helyzet a '90-es évek első felében” In: Andorka Rudolf, Kolosi Tamás, Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 1994* Budapest, TÁRKI, 1994. 35. o.

kormányzati intézkedések hatására növekvő reálkeresetek,³² csökkenő ütemű pénzromlás, valamint látványos gazdasági fejlődés jellemzi. A magyar gazdaság ugyanakkor szerkezeti egyensúlytalanságot, dualitást mutat.³³ Létezik egy teljes egészében külföldi tulajdonban lévő, állami adókedvezményekkel ösztönzött, a gazdasági fejlődés motorjaként működő, elsősorban nagyvállalatokat magába foglaló szféra, amelyben a magángazdaságban foglalkoztatottak alig egyharmada kap munkát. „... Magyarországon látványos gazdasági növekedés indult meg az évtized utolsó harmadában, ennek hozadékából a magyar társadalom (vagy a munkavállalók többsége) alig-alig részesedett, mivel a profit a külföldi cégek szabad rendelkezése szerint maradt vagy távozott.”³⁴ A magyar gazdaság másik része vegyes tulajdonú, minimális növekedést mutató kis- és közepes vállalatokat foglal magába, amelyek forrásproblémákkal, tőkeszegénységgel küzdenek, a foglalkoztatottak kétharmadának biztosítanak – jelentős részben minimálbér közelében legalizált – munkát. Ezek a vállalkozások adóterheik mérséklését nagyrészt jogsértő módon érhetik el. A dualitás része az is, hogy a beruházások jelentős része az ún. „kapuvárosok” környezetében, többek között Budapest, Győr, Székesfehérvár koncentrálódik, míg az ország hagyományosan elmaradott részein a beruházások foglalkoztatás ösztönző, így a társadalmi egyenlőtlenségeket mérséklő hatása nem érvényesül. Mindez a régiók, valamint a nagyvárosok és a kistelepülések lakossága közötti területi és településbeli különbségek, a társadalmi differenciák további mélyülését vonja magával.

Mind a kiinduló '90-es évek eleji gazdasági és társadalmi sokkhelyzet, mind a XXI. század elejére kialakuló duális gazdasági szerkezetből következő egyensúlytalanságok összekapcsolódtak a politikai eliték közötti éles konfliktusokkal, valamint az egyre polarizálódó társadalomban meglévő

³² Különösen a 2002-es országgyűlési választásokat megelőző minimálbéremelést, és a Medgyessy-kormány első, illetve második 100 napos programját (50 százalékos közalkalmazotti béremelés, a minimálbér adómentessége) követően.

³³ Lásd: Gazsó Ferenc, Laki László: *Fiatalok az újkapitalizmusban* Budapest, Napvilág Kiadó, 2004., Laki László: *Vállalatok és vállalkozások* Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete, 2001. és Laki László, Bíró A. Zoltán: *A globalizáció peremén* Budapest MTA Politikai Tudományok Intézete, 2001. Szabó Andrea, Bauer Béla, Laki László (szerk.) *Iffúság2000 Tanulmányok I.* Budapest Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, 2002.

³⁴ Gazsó Ferenc, Laki László: *Fiatalok az újkapitalizmusban* Budapest, Napvilág Kiadó, 2004. 32. o. Magyar Nemzeti Bank 2006. évi jelentése alapján kiszámítható, hogy tizenegy év alatt 17,7 milliárd euró tőkebeáramlásból 54,6 milliárd euró tőkejövedelem képződött, amiből 41 milliárd euró került kivonásra. www.mnb.hu

törésvonalak kifejeződésével. Az 1993-as évben megnyilvánuló döntően bér- és szociális követeléseket hordozó protest cselekmények tükrözik az akkori társadalmi, pénzügyi helyzetet. 2003-ra – jó részt a 100 napos programoknak köszönhetően – emelkedett a lakosság jövedelme, valamelyest a munkaerő-piaci pozíciója is. Így nem meglepő, hogy a szociális alapú megmozdulások számottevően mérséklődtek. Az ismertetett gazdasági és pénzügyi mutatókból kiderül, hogy a gazdasági jellegű követeléseket nem általánosan lecsúszás indukálja, hanem az egyes rétegek, foglalkozási csoportok közötti különbségek növekedése.

3. Törésvonalak a magyar társadalomban

A társadalomban, a kultúrában, a gazdaságban és a politikában kialakuló konfliktusok sokasága közül néhány kiemelkedik, és szocio-kulturális hordozók segítségével törésvonallá szilárdul. Érdek- vagy értékkonfliktusok, illetve akár egyszerre mindkettő mentén keletkeznek olyan ellentétek, amelyeket társadalmi csoportok vállalnak fel. A konfliktusok halmazából kiemelkedő szembenálló nézőpontok csoportkohéziós jellemzőkkel rendelkeznek. Az egyes látásmódok, álláspontok, magyarázatok azonosulás és elhatárolódás révén képesek markánsan meghatározni egy-egy társadalmi csoport gondolkodását. A különböző társadalmi alrendszerekben permanensen keletkeznek és halnak el konfliktusok. Azok, amelyek tartóssá válnak az adott alrendszer főbb törésvonalaivá merevednek. A politikai alrendszerben azonban nem mindegyik involválódik, csak azok, amelyekkel a politikai aktorok is huzamos kapcsolatba kerülnek.

Így a politikai szférában, illetve más alrendszerekben keletkező, de a politikába áthúzódó alapvető konfliktusok alkotják a politikai törésvonalakat. Közvetlen demokratikus akciók természetesen nem csak politikai törésvonalak, konfliktusok mentén alakulnak ki. Véleményem szerint **Magyarországon a politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális törésvonalak mindenképpen a társadalmi mozgalmak elsődleges generálóinak tekinthetők még akkor is, ha ezek a felszínen nem így –** hanem például egy-egy napi politikai ügy, egy gyár bezárása, illetve egy konkrét téma, botrány kapcsán – **nyilvánulnak meg.**

G. Márkus György Rokkan és Lipset nyomán először foglalkozott a rendszerváltást követően kialakult törésvonalakkal. 1988-tól 1993-ig követi nyomon a kijegecesedő konfliktusok alakulását, megállapítva, hogy először a modernizációs ↔ antimodernizációs politikai törésvonal jött létre, és az akkor ellenzékben lévő pártok is elkülönültek a nyugathoz és a nemzethez való viszony kapcsán.³⁵ A modernizációs ↔ antimodernizációs álláspont 1993 végére némileg módosul a nyugati integráció ↔ antimodernizációs nacionalista dichotómia irányába. Ezen kívül elválnak a szociáldemokraták, a liberálisok és a nemzetiek a tőke és a munka törésvonala nyomán jobb ↔ bal dimenzióban is. G. Márkus elveti a kommunista ↔ antikommunista törésvonalat, mivel véleménye szerint ennek súlya a kilencvenes évek elején elenyésző. „Magyarországon a politikai ellentétek alapvetően a (még) döntőnek számító területi-kulturális dimenzióban, valamint – már bizonyos mértékig – a tőke – munka gazdasági-szociális dimenziójában rendeződnek el.”³⁶ Az évtized végére vonatkoztatva Fricz Tamás arról értekezik, hogy a sajátos magyar helyzetből adódóan, hogy a rendszerváltást az elit hajtotta végre, az antikommunista ↔ kommunista és a nemzeti ↔ kozmopolita törésvonal alakult ki.³⁷ E különösség abban is megmutatkozik, hogy e kijegecesedett konfliktusok szinte történetiek, csak az elit és nem társadalmi csoportok mentén gyökereznek.

Mások is a konfliktusok széles társadalmi beágyazottságának hiányára hívják fel a figyelmet. Körösenyi, Tóth, Török úgy véli, hogy a rendszerváltoztatás egészét tekintve a vallás, a nómenklátúra és a lakóhely problematika kapcsán alakultak ki elitcsoportokhoz kötött szembenállások. „Ezek a törésvonalak azonban Magyarországon nem hoztak létre elkülönült szubkultúrákat; a törésvonalak a pártrendszer alakulásának értelmezését kiegészítő, de nem meghatározó elemek.”³⁸ Ezt azzal indokolják, hogy a politikai törésvonalak létrejöttében és tulajdonképpen törésvonalként való megőrzésében az egyes politikai aktorok szerepe a döntő a

³⁵ G. Márkus György: „Rokkan és Lipset törésvonal-elmélete és a posztkommunista Európa realitásai” In: Balogh István (szerk.): *Törésvonalak és értékválasztások* Budapest, MTA PTI, 1994.

³⁶ G. Márkus György: „Rokkan és Lipset törésvonal-elmélete és a posztkommunista Európa realitásai” In: Balogh István (szerk.): *Törésvonalak és értékválasztások* Budapest, MTA PTI, 1994. 43. o.

³⁷ Fricz Tamás: „Európa és a magyar pártrendszer” In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 1999-ről* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány, 2000.

³⁸ Körösenyi András, Tóth Csaba, Török Gábor: *A magyar politikai rendszer* Budapest, Osiris Kiadó, 2005. 136. o.

társadalmi csoportokhoz képest. A politikai alrendszer működésében a bal↔jobb dichotómia érvényesülését tartják a legfontosabbnak, amit viszont a törésvonalak segítségével értelmeznek. A szerzők arra is rámutatnak, hogy az említett három törésvonal feloldja a gazdasági osztályok ellentétét, azaz e dichotómiák elemei valamennyi osztályból hasonló nagyságrendben vonzzák a lakosságot. Szintén a rendszerváltoztatás óta jelen van a politikai osztálytagoltság által formált megosztottság, amely a korábbi rendszerhez való kapcsolódást fejezi ki. Körösnéyiék rámutatnak ugyanakkor arra, hogy nómenklatúra által megteremtett kommunista ↔ antikommunista ellentét jelentősége csökkent.

A rendszerváltoztatás óta a **vallásos↔szekularizált** dichotómiában, az előbbi szegmensben belül különösképpen **gyakran templomba járók alkotják a jobboldal bázisát.**³⁹ Egy a Szonda-Ipsos által 2005-ben készített 3000 fős reprezentatív vizsgálat eredménye szerint a magyar társadalom mintegy 8 százaléka közepes intenzitású vallásgyakorlóknak tekinthető, míg egytizede fokozottan aktív, azaz legalább hetente ellátogat valamilyen istentiszteletre, szentmisére, vallási összejövetelre. **Minél aktívabb tehát a vallásgyakorlás annál valószínűbb a stabil, értékelkötelezett jobboldali szavazás.** A legszűkebb kategóriában, tehát a legalább hetente templomba járóknál már extrém magas, több mint duplája a jobboldal preferáltsága, mint a baloldalé.

³⁹ Az egyes politikai törésvonalak választói magatartást befolyásoló képességéről lásd: Karácsony Gergely: „A választói magatartás trendjei Magyarországon” In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2002-ről* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 2003.

3. táblázat A különböző felekezethez tartozók preferenciái⁴⁰
(kérdésre választ adók, %)

Felekezet aránya a vallásosakon belül	vallás-gyakorlás	MSZP	Fidesz-MPSZ	SZDSZ	MDF	Egyéb párt	Nt, nv	Összesen
Katolikus (69%)	passzív	30	36	2	1	3	28	100
	aktív	19	45	1	4	5	27	100
Református (20%)	passzív	30	37	2	1	3	27	100
	aktív	23	56	2	1	3	15	100
Görög katolikus (4%)	passzív	33	33	5	0	5	24	100
	aktív	30	40	0	0	0	30	100
Evangélikus (5%)	passzív	29	31	2	2	0	35	100
	aktív	31	38	0	3	0	28	100

Forrás: Szonda-Ipsos Társadalom2005 tél – saját számítás.

A vallásosság átélésének gyakorisága szorosan összefügg a politikai preferenciákkal. Etekintetben **választóvonalként felmerül a felekezethez, egyházhoz tartozás vagy nem tartozás is**. Akiknek nincs közvetlen elkötelezettségük inkább a balliberális oldalra, viszont **a hívek inkább a jobboldali pártokra**, ezen belül is az aktuálisan vezető erőre szavaznak.⁴¹ A vallásosság jelentőségét a jobboldali pártok is felismerték. Arra törekedtek, hogy ideológiailag becsatolják szavazóbázisuk kemény magjába legalább az aktív vallásgyakorló híveket. Utólag nehéz rekonstruálni, hogy egy állampolgárt erős vallásossága tett jobboldalivá, vagy pedig jobboldalisága okán lett elkötelezett hívő ember. Magyarországon – épp 1993-ban – sajátos konfliktuspotenciál alakult ki az egyházak között, amely több alkalommal vezetett mozgalmi akciókhoz. A magyar történelmi egyházak, valamint az új, kisegyházak közötti szembenállás oka a hívekért, a befolyásért és az állami támogatásért vívott küzdelem. A történelmi egyházak tartanak attól, hogy az új egyházak híveiket, illetve potens híveiket magukhoz vonzzák. Az Antall-kormány a történelmi egyházak irányába gyakorolt gesztusokat, ami konkrétan kiváltotta a kisegyházak körüli konfliktust.

⁴⁰ Szonda-Ipsos 3000 fős országosan reprezentatív személyes megkérdezésen alapuló vizsgálata. Az adatfelvétel ideje: 2005. november.

⁴¹ Hasonló megállapítást tesz Angelusz Róbert és Tardos Róbert is. A hitéleti aktivitás a jobboldal számára képez jelentős támogatói bázist. Lásd: Angelusz Róbert és Tardos Róbert: „A választói tömbök rejtett hálózata” In: Angelusz Róbert és Tardos Róbert (szerk.): *Törések, hálók, hidak* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány, 2005.

Fontosnak ítélik ugyanakkor a város – vidék, illetve az agrár – ipari ellentéteket. A rendszerváltozástól kezdődően a községekben lakók és főleg az agráriumban érintettek túlnyomórészt jobboldali beállítottságúak. A városban lakók, az iparban és a szolgáltatásokban foglalkoztatottak meghatározó csoportjai nagyobb arányban növelik a baloldal bázisát. Természetesen e megosztottságot illetően előfordulnak regionális, térségbeli és alszektoralis különbségek.

Bihari Mihály szerint a törésvonalakhoz Magyarországon napjainkban már társulnak a szükséges és tartós csoportelkülönülések és integrálódások, de ő is inkább a politikai tagoltság vizsgálatára teszi a hangsúlyt.⁴² Tíz kiemelkedő (politikai) konfliktust mutat ki: a történelmi múlthoz, a társadalmi berendezkedéshez és a modernizációhoz, a demokráciához, a magyar nemzethez, a vallásossághoz, a nagy ideológiákhoz és a bal-jobboldali elkötelezettséghez, a pártválasztáshoz, a politikai ideológiákhoz, a magyarsághoz és a zsidósághoz fűződő értékelő, hazai etnikai és nemzeti kisebbségekhez, végül a határontúliakhoz való viszony/viszonyulás. Akár a törésvonalak szűkebb, Körösényiekhez kötődő, akár a tágabb körének politológiai meghatározása kapcsán érdemes ezek empirikus szociológiai eszközökkel társadalmi relevanciáját is végig gondolni. Álláspontom szerint a fenti politikai törésvonalak jelen vannak a magyar társadalomban, de az alábbi empirikus eredmény rávilágít arra, hogy néhány gazdasági és társadalmi törésvonal is érvényesül, és ezek éppúgy generálják a megmozdulásokat.

Egy 2003-ban készített 3000 főt magába foglaló vizsgálat 13 elsősorban társadalmi, gazdasági konfliktus potenciált elemzett.⁴³ Az adatokból a fentiekhez képest árnyaltabb képet kapunk. Magyarországon a felnőtt állampolgárok kétségtelenül az egyetlen feltüntetett politikai törésvonal, a bal-jobb ellentét hatását érzékelik a legfeszítőbbnek.⁴⁴ A társadalomban és a gazdaságban meglévő szociális feszültségek

⁴² Bihari Mihály: *Magyar politika 1944-2004. Politikai és hatalmi viszonyok* Budapest, Osiris Kiadó, 2005.

⁴³ Meg kell jegyezni, hogy a megkérdezettek csak a felkínált lehetőségek közül jelölhették meg, hogy mely társadalmi csoportok között feltételeznek konfliktust.

⁴⁴ 1993-ban ennek a törésvonalnak egy igen sajátos megnyilvánulása Kéri Edit színésznő szinte egyszemélyes küzdelme az egyes állami intézményekben még tevékenykedő baloldalinak – kommunistának – tartott személyek ellen.

nagyságát jelzi az, hogy a gazdagok és a szegények közötti ellentét kerül a második helyre. Jelezni kell ugyanakkor, hogy a szociális különbségek érzékelése nem válhat törésvonallá, mivel a szubjektív identifikációs problémák és a referenciacsoport kiválasztása miatt e két rétegből főleg a depriváltak nem képesek integrált csoportot alkotni. Meglepő módon még a további szociális konfliktusokat is megelőzi a romák és a nem romák közötti – Bihari Mihály által is felvázolt – ellentét mértéke, amely úgy tűnik, hogy politikai, társadalmi törésvonalként érvényesül a lakosságban. Ilyennek értékelem 1993-ban az egri romatüntetést, amely során a romák a skinheadekkel szemben emelték fel a szavukat.

Jelentős szembenállást jelez a vizsgálat a vállalkozók és az alkalmazottak között, de ez elsősorban a szakszervezetek gyengesége folytán egyelőre nem olyan mély, hogy önálló törésvonalként funkcionáljon. A kutatásból kiderül az is, hogy a politikai törésvonalak kutatásával foglalkozók vélekedésével némileg ellentétben a közvéleményben a területi ellentét nem a városiak és a falusiak között van, hanem Budapest és a vidék között jelentkezik markánsan.⁴⁵ Látható, hogy a korosztályok között, valamint a közszféra kapcsán nem képződik az átlagosnál nagyobb mértékű ellenérzés.

⁴⁵ Budapest és a vidék között a vidéki városokban élők érzik a legnagyobb ellentétet (59 pont). Az 5000 főnél kisebb településeken élők körében 56 pont az átlag, Budapesten pedig mindössze 51 pont.

4. táblázat Mennyire tartja megosztottnak a magyar társadalmat, mekkorák az ellentétek⁴⁶

	nincs ellentét %	áthidalhatatlan ellentét %	100 fokú ⁴⁷ skálán
a politikai bal- és jobboldal között?	1	33	75 pont
a gazdagok és a szegények között?	2	30	73 pont
a cigányok és nem cigányok között?	3	30	71 pont
a vállalkozók és az alkalmazottak között?	4	12	59 pont
Budapest és a vidék között?	8	14	57 pont
a kétkézi munkások és a szellemi foglalkozásúak között?	6	8	53 pont
az ország nyugati és keleti részében élők között?	12	9	50 pont
a mezőgazdasági termelők és a mezőgazdasági termékek vásárlói között?	12	7	50 pont
a városiak és a falusiak között?	11	8	49 pont
a vállalkozók és a közalkalmazottak között?	11	6	48 pont
a magán- illetve a közszférában alkalmazottak között?	11	6	47 pont
a pályakezdők és a nyugdíj előtt állók között?	15	7	46 pont
a nyugdíjasok és a dolgozók között?	14	6	44 pont

Ha megvizsgáljuk az együtt járásokat, akkor azt látjuk, hogy a 13 válasz két egymással szorosan korreláló⁴⁸ faktor köré szerveződik az emberek fejében. Az, hogy a két faktor meglehetősen szorosan korrelál, azt jelzi, hogy alapvetően egy általános attitűd szabja meg azt, hogy ki mekkora megosztottságokat, ellentéteket lát a magyar társadalomban, de ez az általános attitűd két tényezőre bontható. Az első faktor-skála a válaszadók általános társadalmi feszültség-érzetét, a második pedig a politikai töltésű ellentétek percepcióját méri. Az általános társadalmi feszültség skála főátlagá 46 pontnak, a politikai töltésű ellentétek skáláé pedig 68 pontnak adódott, azaz **a magyar társadalom jóval erősebbnek érzi a politikai töltésű ellentéteket, mint amekkora feszültségeket lát általában a társadalomban.** Úgy tűnik, 2003-ban az

⁴⁶ A GfK Hungary 3000 fős országosan reprezentatív személyes megkérdezésen alapuló vizsgálat. Az adatfelvétel időtartama 2003. október vége és november eleje között. Ebben az időszakban gazdasági pesszimizmus és a kormány, illetve a kormánypártok kedvezőtlen megítélése jellemezte a közvéleményt.

⁴⁷ Áthidalhatatlan=100 pont; jelentős=67 pont; alig van=33 pont; semmilyen ellentét sincs=0 pont.

⁴⁸ $r=+0,55$.

egyres társadalmi csoportok közötti viszonyt döntően nyugodtnak tételezi a lakosság. Mint ahogy arra az első fejezetben utaltam az eliten belüli és az elitek közötti konfliktusok mértéke támogató vagy visszahúzó erőt jelent a konfliktusok észlelése, illetve tiltakozások kialakulása során. Tehát az elitek közötti konfliktusoknak fontos szerepe van a demokratikus mozgalmak formálódásában.

